

EEN APOTHEKERSREKENING VOOR BRUGGELING JAN AUDEIANS, rebelse zoon gecolloqueerd bij de Alexianen te Gent (1712). <i>Christian De Backer en Ingeborg Verstraete</i>	142
HET AMBACHTELIJKE TOUWSPINNEN EN TOUWSLAGEN TE HAMME <i>Sofie Buyse</i>	150
OVER DIEREN IN PLANTNAMEN <i>Tineke De Pauw</i>	171
ZOEKEN EN ZANTEN	
UITDAGING TOT EEN TWEEGEVECHT IN DE 16E EN 17E EEUW; Waasmunster, Zingem en Gent. <i>Willy L. Braekman</i>	184
EEN RIJKE STINKERD <i>Danny Lamarcq</i>	188
DE EERLIJKE KUNDE EN KUNST VOOR EENVOUDIGE LIEDEN <i>Renaat van der Linden</i>	190
MENSEN EN DINGEN	
OVERMERE: Onze reuzen 60 jaar, 60 reuzen voor de viering. <i>Renaat van der Linden en Danny De Block</i>	196
VICTOR STUYVAERT, ILLUSTRATOR-GRAFICUS. GENT, 1897-1974-1977-1997 <i>Renaat van der Linden</i>	200
TEERLINGEN: studie en spel tijdens de Gentse Feesten. <i>Renaat van der Linden</i>	202
IN MEMORIAM Jan Van Bocxtaele <i>Renaat van der Linden</i>	204
DE JEUGDHERINNERINGEN VAN PATER P. VERTENTEN MSC AAN DE HAMSE GROTE KERMIS IN 1897 <i>Harry Van Royen</i>	205

EEN APOTHEKERSREKENING VOOR BRUGGELING JAN AUDEIANS, gecoloqu

eerd bij de Alexianen te Gent (1712).

Christian DE BACKER en Ingeborg VERSTRAETE

1. Jan Audeians

Een tot nog toe onbekende gespecificeerde apothekersrekening uit 1712 bevindt zich in het archief van het voormalig klooster van de Alexianen te Gent, en meer bepaald tussen de documenten die verband houden met de mannen die in dit klooster werden opgesloten¹. De Alexianen of Celrebroeders, die al vanaf de vroege 14de eeuw te Gent waren gevestigd, vormden een religieuze orde die vanuit humanitaire idealen specifieke taken op zich nam. Van bij hun ontstaan zetten de Alexianen zich in voor het verzorgen van zieken (in tijden van pest een bijzonder verdienstelijk werk) en het begraven van de doden. Later - het exacte moment is vooralsnog onbekend - verzorgden ze eveneens krankzinnigen en fungeerden hun kloosters als collocatieoord voor zowel geestesgestoorden als zogenaamde "onhandelbaren". In de loop van de 17de en voornamelijk de 18de eeuw won deze laatste activiteit aan belang. Kenmerkend voor deze orde was dat in regel enkel gefortuneerden in hun kloosters werden gecolloqueerd. Het kostgeld dat jaarlijks moest worden betaald, lag zo hoog dat enkel families uit hogere sociale milieus zich de internering van een verwant bij de Alexianen konden veroorloven. De kostprijs van de internering stond echter zeker niet altijd in verhouding met de kwaliteit van de

geboden verzorging. De opgeslotene waren dikwijls totaal van elk contact met de buitenwereld afgesneden en verbleven in cellen waarvan de levensomstandigheden vaak ronduit slecht waren.

Jan Servaes Audeians, voor wie de recepten van de apothekersrekening waren bestemd, werd in december 1711 op verzoek van zijn moeder in het klooster van de Alexianen te Gent achter slot en grendel gezet. Deze 24-jarige jongeman stamde uit een welgestelde Brugse familie die niet onbekend was in de stad. Zijn vader had bij leven de zeer respectabele functie van schepen van het Brugse Vrije vervuld. Het respect en de goede reputatie die de familie Audeians te Brugge genoot, werden volgens zijn verwanten door de *quaede manieren ende abominable leven* van Jan Servaes echter in het gedrang gebracht. Uit het verzoek tot zijn opsluiting blijkt dat de jongeman al jarenlang een schandaleus leven zou hebben geleid en voor zijn moeder totaal onhandelbaar was geworden². Zo was de weduwe ervan overtuigd dat hij het drinken niet kon laten, gezien de beschonken toestand waarin hij maar al te vaak thuiskwam. Het frequente herbergbezoek van haar zoon liep bovendien dikwijls uit in schermutselingen en vechtpartijen die zelfs eens tot doodslag hadden geleid. Tijdens zijn militaire dienst (waarin hij zich buiten

het medeweten van zijn moeder had gegeven), was hij tot schande van de familie tweemaal uit zijn regiment gedeserteerd.

Het was enkel dank zij de tussenkomst van een invloedrijke kennis dat men een zeer zware bestraffing van de deserteur had kunnen voorkomen.

Hoewel de weduwe Audeians de opsluiting van haar zoon door het aanhalen van dergelijke feiten had willen afdwingen, lijkt het erop dat de meest doorslaggevende reden voor haar verzoek van een heel andere aard was. Wat de familie het meest verontrustte, was zijn voornemen om met een schoenmakersdochter te huwen van zodra hij meerderjarig (d.i. 25 jaar) zou zijn. Door zijn huwelijk met een vrouw uit een lager sociaal milieu, die bovendien om haar *insaem comportement* in de stad zou hebben bekend gestaan, zou het familiefortuin worden verspild. Aangezien Jan Servaes binnenkort meerderjarig zou worden, kon de familie een dreigende *mesaillance* door zijn opsluiting beletten. Omdat alle eerdere pogingen om hem tot een rechte levenswandel aan te zetten en om hem van zijn voornemen om met de schoenmakersdochter te huwen te laten afzien, zonder het verhoopte resultaat waren gebleven, had zijn moeder zich genoodzaakt gevoeld om haar toevlucht te nemen tot de collocatie van haar zoon.

De schepenen willigden haar verzoek in en om hem te *brenghen tot eenigh beter comportement* werd de onhandelbare jongeman bij de Alexianen te Gent gecolloqueerd.

Wanneer zijn moeder had gedacht dat met de opsluiting van haar zoon alle problemen van de baan waren, dan had ze zich grondig vergist.

Zoals later zou blijken, stelde Jan Servaes alles in het werk om van zijn ellendige *gevangenis* te worden verlost. Hij kwam terecht in een klein, donker en killig *cot* dat hij met vier krankzinnigen moest delen die hem *daegh ende naecht syn ruste beletten*. De sanitaire voorzieningen die al uiterst elementair waren, bleken in zijn *cot* nauwelijks te functioneren: het gat in de grond vervulde zijn afvoertaak niet naar behoren wat tot grote *onreinigheydt en onghemaeck* leidde. Door de slechte hygiënische omstandigheden, de koude en de vochtigheid had hij te kampen met koorts en tandpijn. Hoewel zijn broer in meerdere brieven aan de pater van het klooster had geëist dat Jan Servaes onder geen beding contact met de buitenwereld mocht hebben, lukte het hem toch pen en papier te bemachtigen en zijn moeder van zijn toestand op de hoogte te brengen. *Peinst eens mijn miserabel cot, soo ben ick ul: andermaal biddende dat ul: mij saucle willen verlossen om de liefde godts van mijne sla-*

vernie ende ick sal ul: danckbaer sijn van de penitentie die ul: mij gegeven hebt, maer het is te extravegant, schreef hij zijn moeder op 15 mei 1711. In een brief van een kleine twee maand later vroeg hij vergiffenisse ende pardon, want het is droeve voor mij alsoo geslooten te sitten sonder eenigh soelaes voor een ionck herte en liet weten dat hij zelfs noch schoenen noch coussens heeft die deugen. Ick hoepe met de gratie godts mij in het toecommende beter te draegen, ende ul: gehoorsaemer te sijn.

Wellicht vanuit de hoop dat ze medelijden zou krijgen en hem uit het klooster zou weghalen, zette hij in zijn brieven zijn ellende extra in de verf en toonde veel berouw over het slechte leven dat hij had geleid. Veel brieven, waaronder deze, werden echter onderschept en bereikten Brugge nooit. Toen het hem duidelijk werd dat hij er niet kon in slagen zijn familie milder te stemmen, probeerde hij via officiële instanties aan zijn opsluiting een einde te stellen. In juli 1711 kon hij de schepenen van Brugge op de hoogte brengen van zijn situatie, waarin hij *te luttel gheniet om te leven, te veel om te sterven*. Er werd een onderzoekcommissie ingesteld die op 28 juli 1711 de zaak ter plaatse kwam onderzoeken en hem aan een verhoor onderwierp. Ondertussen was ook zijn familie hierover ingelicht en zowel moeder als

broer wilden ten stelligste verhinderen dat hij een vrij man werd. Ze verklaarden dat in hem *tot noch toe geene de minste hope van beternisse ofte leedwesen* was te bekennen en dat hij *onwae raghtighe claechten ende allegatien* verspreidde. Uiteindelijk beslisten de schepenen dat hij in het klooster moest gedetineerd blijven maar ze versoepelden zijn voordien zeer strikte opsluiting. Ze verleenden hem *de liberteyt van lanc*: *het clooster te gaen en wandelen* en de pater was bereid hem dit naargelang het seizoen zes tot zeven uren per dag toe te staan. Maar Jan Servaes gaf zich nog niet gewonnen en in september 1711 appeleerde hij bij de Raad van Vlaanderen³. Het proces dat hierop volgde, nam enkele maanden in beslag en ditmaal won de opgeslotene het pleit. Op 2 januari 1712 werd hij in vrijheid gesteld mits hij een borgsom van 1000 gulden kon verzekeren en hij beloofde *syne vrienden ofte ghewesene voghden niet te misdoen ofte misseggen met worden ofte met wercken*. Nadat beide voorwaarden waren vervuld, verliet Jan Servaes het klooster zonder zijn moeder te laten weten waar hij zou verblijven. Misschien trok hij wel naar Brugge om eindelijk met de schoenmakersdochter te trouwen.

2. Gespecificeerde apothekersrekeningen

Belangrijk als bronnen voor de farmaciegeschiedenis zijn de gespecificeerde apothekersrekeningen die in diverse archiefbestanden terug te vinden zijn. Het zijn niet anders dan lijsten van met name genoemde geneesmiddelen met aanduiding van de hoeveelheid en hun kostprijs, door de apotheker afgeleverd aan een bepaalde persoon of instelling waaronder deze ressorteerde en diende als bewijsstuk. Deze gespecificeerde rekeningen verschillen daardoor van doktersvoorschriften, apotheekinventarissen en dergelijke, die eveneens een bron zijn voor de oude farmacie. Zij geven niet alleen een inzicht in het evolutief medico-farmaceutisch denken, maar lichten ons tevens in over de praxis, de gebruikte materia medica, de ustensilia en de apothekers zelf in hun sociaal-economische plaatsgebonden context. Er zijn nog niet zoveel gespecificeerde apothekersrekeningen gepubliceerd. Gentse rekeningen nemen hierin wel een bevoorrechte plaats in. De oudste tot hertoe gepubliceerde is deze van Gheeraerd de Cokere (werkzaam 1554-1569) voor de Sint-Pietersabdij⁴. Een analytische studie over drie andere zestiende-eeuwse apothekerspecificaties verscheen recentelijk⁵. Voor de periode daarna is de uitgave te vermelden van de gespecificeerde rekeningen van Pieter Watervliet uit 1625 en Pieter

Gheerolfs uit 1686⁶. Een nog andere gepubliceerde gespecificeerde rekening is deze van Pieter Cooman (werkzaam te Gent 1642-1646) voor de Sint-Pietersabdij uit 1644⁷. Op het bestaan van nog enkele andere gespecificeerde apothekersrekeningen werd de aandacht gevestigd⁸. Voor wat de andere Vlaamse steden betreft, zijn dergelijke specificaties nagenoeg niet gepubliceerd⁹.

3. De dispenserende apotheker

De bewaarde gespecificeerde apothekersrekening uit 1712 werd ingediend door de weduwe van meester-apothecaris Jan Vastenhaven. Over haar hebben we tot nog toe geen andere gegevens. Wel is het zo dat een apothekersweduwe de beroepsbedrijvigheid van haar overleden echtgenoot mocht voortzetten met de hulp van een meesterknecht. Het artikel XXVI van het nieuwe reglement van het Collegium Medicum Gandavense uit 1664 bepaalde dat de weduwe uiterlijk drie maanden na het overlijden van haar echtgenoot daarin moest voorzien¹⁰. Van meester Jan Vastenhaven (ook als Vastenavond, Vastenavent geschreven) weten we dat hij een der 24 Gentse apothecarissen was die in 1664 te Gent werkzaam waren ten tijde van de oprichting van het Gentse Collegium Medicum dat alle beoefenaars der geneeskundige beroepen onder zich verenigde. Jan Vastenavond maakte ook deel uit van de

examencommissie (2 geneesheren-pensionarissen van de stad en 2 apothekers) die in 1672, 1675, 1676 en 1686 kandidaat-apothecarissen moest examineren voor hun admittie tot het Collegium Medicum en het verkrijgen van het vrije meesterschap van apothecaris¹¹. Over de lotgevallen van weduwe Vastenhaven zijn we tot hiertoe niet ingelicht, ook niet over wie haar apotheek overnam of verderzette.

4. De apothekersrekening

De geneesmiddelen werden op de drie laatste dagen van het jaar 1711 en op 1 en 3 januari 1712 afgeleverd aan de Alexianen ten behoeve van Jan Servaes Audeians. Vooreerst wordt de transcriptie van de rekening gegeven (zie de afbeelding) gevolgd door de identificatie der voorgeschreven geneesmiddelen en commentaar. De opgeloste afkortingen werden gecursiveerd.

Medecijnen geleverd by de weduwe van <i>Meester</i> Jan Vastenhaven ten dienste van Mij ⁿ heer Audiens tot de religieusen cellebroeders 1711 29 decembris	
<i>Recipe pulveris radices hijpecacuhana^a drachmas^b ij salis Prunellae^c drachmam semis, syrupus de stibio^e quantum sufficit, fiat bolus^f</i>	0 - 1 - 8
<i>decocti hordei^g, graminis^h, scorsoneraeⁱ, et rosarum cum senna^j libras iiij, syrupus de althea Ferneli^k uncias^l ij, salis Prunellae drachmas ij misce fiat iulep^m</i>	0 - 2 - 2
30 dito	
<i>diascordii Fracastorisⁿ drachmas iiij, pulveris comitissae de Kent^o drachmam i</i>	
<i>salis cardui benedicti^p granos^q xvi, misce, fiat bolus</i>	0 - 1 - 10
<i>reiteret iulep prescriptum</i>	0 - 2 - 2
31 dito	
<i>reiteret julep prescriptum^r ad lb. vi</i>	0 - 3 - 3
1712	
1 januarii ;	
<i>syrupi cichoreae compositi^s uncias ij, decocti tamarindi solutivi^t uncias iiij, specierum diaturbit cum rheo^u drachmas ij sal</i>	
<i>Prunellae drachmam i misce fiat haustus^v</i>	0 - 2 - 10
<i>reiteret julep prescriptum ad lb. vi</i>	0 - 3 - 3
3 dito	
<i>reiteret julep prescriptum ad lb. vi</i>	0 - 3 - 3
<i>somma totalis lb. 1 - 0 - 5w</i>	1 - 0 - 5

^a Pulvis radice hyepecacuanha : poeder van de wortel van Ipecacuanha of Ipecoanna = ipeca, Uragoga ipecacuanha H.Br., een braakmiddel en in het begin van de 18de eeuw nog een vrij zeldzaam geneesmiddel.

^b Het teken staat voor het medicinaal gewicht drachma : 3,726 g ; ij betekent duas, twee, dus twee drachma.

^c Sal prunellae : calcinatie van salpeter en zwavel over gloeiende kolen (prunae). Het wordt ook crystallum minerale genoemd. Het is een verkoelend en diuretisch middel, ook goed tegen koorts, keelontstekingen, tegen dorst en brandende hitte van de tong.

^d Semis : een halve (drachma).

^e Syrupus de stibio : syroop van stibium of antimonium, spiesglans, een verbinding van antimonium en zwavel. Werd voorgeschreven in kleine hoeveelheden (enkele greinen, quantum sufficit, "zoveel genoeg is"). Purgerend. Formule in *Antidotarium Gandavense* (=Ant. Gand.) 1663, 76 (12).

^f Bolus : brokje dat snel moest ingeslikt worden wegens de slechte smaak.

^g Decoctum hordei : afkooksel van gerst. Diuretisch en koortswerend. Formule in *Antidotarium Gandavense* 1663, 41

^h Gramen : *Agropyron repens* (L.) BEAUV. (*Triticum repens* L., hondsgraswortel, kweekgraswortel, *radix graminis canini*, water- en zweetdrijvend,

oplossend, bloedzuiverend middel, ook gebruikt bij buikpijnen, tegen nier- en blaasziekten, graveel en huidaandoeningen.

ⁱ Scorsonera : schorseneer (*Scorzonera hispanica*), bevordert het zweten en urineren, ook tegen de vallende ziekte gebruikt.

^j Decoctum rosarum cum senna : afkooksel van rozen en *Cassia angustifolia* VAHL., senna, die vaak worden gecombineerd. Laxerend.

^k Syrupus de althea Fernelii : siroop met o.a. heemstwortel volgens de formule van Joannes Fernel (1497-1558).

Gebruikt tegen het graveel en de prikkeling van de ademhalingsorganen (hoestdrank). Formule in *Antidotarium Gandavense* 1663, 51.

^l Uncia : ons, medicinaal gewicht : 29,808 g.

^m Iulep (=Julep) : samenstelling van suikersiroop met afkooksel van planten.

ⁿ Diascordium Frascatorii : electuarium (=likkepot) met als hoofdbestanddeel waterlook (scordium) volgens de formule van Hieronymus Frascator (1483-1553). Koortswerend. Formule in *Antidotarium Gandavense* 1663, 83, onder de benaming Diascordion Frascatorij.

^o Pulvis comitissae de Kent : poeder van de gravin van Kent op basis van o.a. addervlees, rode koraal, gepulveriseerde parels en kreeftscharen. Gebruikt tegen epidemische ziekten. Formule niet in

Antidotarium Gandavense 1663.

^P Sal cardui benedicti : zout uit de as van gezegende distel. Doet zweten en is koortswerend, ook maagmiddel.

^Q Granum : grein, medicinaal gewicht, 0,062 g.

^R Reiteret iulep prescriptum : de voorschreven julep worde opnieuw bereid.

^S Syrupus cichoreae compositi : samengestelde chicoreisiroop. Laxativum.

Formule in *Antidotarium Gandavense* 1663, 55-56, onder de benaming Syrupus de cichorio, cum sena, rheo, et agarico.

^T Decoctum tamarindi solutivi : afkooksel van *Tamarindus indica* (L.), tamarinde. Diureticum en laxativum bij koortsen.

^U Species diaturbit cum rheo : samengesteld poeder op basis van turbithwortel met rabarber. Voor de gal en tegen de wormen. Formule in *Antidotarium Gandavense* 1663, 133 onder de benaming Species diaturbith cum rhabarbaro.

^V Haustus: slok, geneesmiddel dat ineens moet opgedronken worden.

^W Eindsom: 1 pond 0 schellingen en 5 deniers Vlaams.

5. De voorschrijvende geneesheer

De naam van de voorschrijvende geneesheer is ons niet bekend. In 1711 en 1712 waren te Gent een niet gering aantal geneesheren werkzaam zoals Baut, De Somere, Cambier, Lippens, Mahieu en Verhulst om er een paar op te noemen. Zij maakten allen deel uit van het Collegium Medicum.

6. Indicaties der geneesmiddelen

Voor wat de indicaties van de voorgescreven geneesmiddelen betreft, kan men concluderend afleiden dat deze hoofdzakelijk koortswerend, zuiverend en diuretisch waren.

1711
29 xlvii

Medicijn gelyktyt by de
van de jaen vastingganin
van de jaen vastingganin
nlijgichden vullbrondt

De pul rad by picaugum di sal
pinnell OB by de picaugum qd. f. bolus
dicht godt gramen picaugum it rad co
dicht by de picaugum qd. f. bolus
di miste f. mlye

30 d'lo
diacton f. mlye di sal comest de hant
sal end blud qd. xvi miste f. bolus
nlye miste f. mlye

31 d'lo
nlye miste f. mlye ad d'ri

1712
i jaen
by de picaugum comest by dicht tamarind
foliet by de picaugum cum gto di sal
pinnell di miste f. mlye
nlye miste f. mlye ad d'ri

3 d'lo
nlye miste f. mlye ad d'ri

Summa total. l. i. - 0 - 5

Voetnoten.

Het eerste deel van deze bijdrage is van de hand van Lic. Geschiedenis I. Verstraete. Het is de bewerking van een gegeven uit haar licentiaatsverhandeling *De Alexianen te Gent en hun zorg voor krankzinnigen en onhandelbaren tijdens de late zeventiende en de achttiende eeuw* (Universiteit Gent, 1994) ; de overige delen werden geschreven door Prof. Dr. C. De Backer, Faculteit Farmaceutische Wetenschappen, K.U.Leuven (Geschiedenis van de farmacie en van het geneesmiddel).

1. Stadsarchief Gent, Reeks LXVIII (Alexianen/ Cellebroeders), nr. 17.
2. Ibidem, Reeks LXVII (Alexianen/ Cellebroeders), nr. 13.
3. Rijksarchief Gent, Fonds Raad van Vlaanderen, nr. 25639.
4. C. DE BACKER, "Een rekening van apothekaris Gheeraerd De Cokere uit 1560", in : *Farmaceutisch Tijdschrift voor België* (voortaan geciteerd als FTvB) 54 (1977) 262-267.
5. ID., "Drie rekeningen van de Gentse apothecaris Govaerd Janssens voor de abdijs Baudelo uit 1586-1591" in : *FTvB* 72 (1995) nr. 3, 22-28.
6. L.J. VANDEWIELE, "Twee Gentse apothekersrekeningen uit de XVIIe eeuw" in : *FTvB* 47 (1970) 209-217.
7. C. DE BACKER, "Een Gentse apothekersrekening uit 1644", in *FTvB* 54 (1977) 22-28.
8. ID., "De apothekers van de Armenkamer van de Gentse Sint-Jacobsparochie in de 17de en 18de eeuw", in : *FTvB* 62 (1985) 63-69 en ID., "De apothekers van Baudeloo te Gent, 1586-1785", in : *FTvB* 57 (1980) 351-355.
9. L.J. VANDEWIELE, "Twee Brugse apothekersrekeningen uit de XVIIe eeuw" in : *Scientiarum Historia* 9 (1967) 227-232.
10. ID., *Geschiedenis van de farmacie in*

België met een inleiding tot de algemene geschiedenis van de farmacie (Beveren, 1981) 166.

11. Stadsarchief Gent, Reeks CLVI/9 (Rekwesten betreffende nieuwe toetredingen 1666-1793). Zijn collegae-proefmeesters waren hierbij de apothecarissen Franciscus Stijl (1672), Baudewijn Dhont (1672), Jan du Pré (1675), Jacques Goetgheluck (1676) Jan de Bosschere (1676) en Augustijn Cruyl (1686). We weten ook dat apothecaris Jan Vastenavond zelf gedurende 28 maanden Anthonius Impens als leerling had gehad.

Deze werd op 28.6.1676 door het Collegium Medicum Gandavense als apothecaris aanvaard na het afleggen van zijn examens. Hiervan zijn de vragen bewaard betreffende de door te bereiden composita (samengestelde geneesmiddel). Cfr. : C. DE BACKER, "Twee apothekersexamens te Gent in 1676" in : *Farmaleuven* 19 (1996) 2-5. Of, Jan Vastenhaven een geboren Gentenaar of inwijkeling was is onbekend.

We vinden hem alvast niet terug in de Gentse poortersboeken. Wel kennen we een naamgenoot-apothecaris te Brussel die mogelijk met hem verwant kan zijn. Het is Jacques Vastenavents, afkomstig van Brussel en door het Brusselse Collegium Medicum aanvaard op 3.8.1678. Cfr. : C. BROECKX, *Histoire du Collegium Medicum Bruxel-lense* (Antwerpen, 1862) 475.

12. Het officiële voorschriftenboek of farmakopee die nog in 1711-1712 kracht van wet had was de tweede Gentse farmakopee uit 1663, nml. het *Antidotarium Gandavense* dat gedrukt was door Balduinus Manilius.

De volgende Gentse farmakopee zou slechts in 1756 verschijnen. Cfr. W.F. DAEMS en L.J. VANDEWIELE, *Noord- en Zuidnederlandse stedelijke pharmacopeeën* Mortsels / Joppe, 1955) 105-107.

HET AMBACHTELIJKE TOUWSPINNEN EN TOUWSLAAN TE HAMME

Sofie BUYSE

I. Inleiding

Dit artikel beoogt een beeld te geven van een uitgestorven industriële activiteit, het touwspinnen en touwslaan met de hand. Deze ambachtelijke nijverheid was vooral in de 19de, begin 20ste eeuw belangrijk voor de economische ontwikkeling van Hamme. Bij het touwslaan dienen we een onderscheid te maken tussen de 'touwspinners' en de 'touwslagers'.

Vooraleer de touwspinners namen in de 19de eeuw in aantal toe. Zij versponnen, in het kader van het huishouden, de grondstof tot enkelvoudig touw. Dit enkelvoudig touw werd vervolgens verkocht aan de 'touwslagers' die het verwerkten tot strengen of touwen.

Vooraleer over te gaan tot de technische beschrijving van het touwspinnen en touwslaan, gaan we kort in op de historische ontwikkeling van het touwindustrie te Hamme en op de belangrijkste grondstof voor het vervaardigen van touwen, de hennep.

II. Situering en beknopte historische ontwikkeling van de touwslagerij te Hamme

De Oost-Vlaamse gemeente Hamme vormde vroeger de noordoosthoek van het Land van Dendermonde, dat later werd omgevormd tot het arrondissement Dendermonde. De basis voor het succes

en de grootschaligheid van de touwindustrie in deze gemeente kan gevonden worden in haar bijzonder gunstige natuurlijke ligging (tussen Durme en Schelde) en de enorme arbeidsinspanningen van de bevolking. Volgend gesprek tussen een socialistisch afgevaardigde en een touwspinner geeft een voorbeeld van deze enorme arbeidsinspanningen.¹

Wij wandelden op een dezer velden, waar een twaalfstal arbeiders werkten. Ik richtte mij tot een hunner, die zijne koord voor een ogenblik had neergelegd, en zich met beide armen de zijden sloeg, om zich te verwarmen.

- "Het is niet warm, vriend?"

- "Nee, mijnheer, de vod vervriest in mijne handen."

- "En sedert welk uur zijt gij aan 't werk?"

- "Sedert 6 1/2 uren 's morgens."

- "Maar dan is het nog niet klaar."

- "Oh, wij kunnen werken in het halfduister. Dezen avond, bijvoorbeeld, werken wij tot 7 uren. In den maneschijn spinnen wij voort zolang wij kunnen!"

- "En de kinderen ook?"

- "Natuurlijk mijnheer, wij kunnen ze niet missen."

Ik onderdrukte een instinctmatige beweging van verontwaardiging en woede. Deze meisjes en jongens, ik had er gezien die nog zoo klein waren, draaien het wiel of loopen langs de baan gedu-

rende twaalf uren daags, en in zulke verschrikkelijke temperatuur? Het is verschrikkelijk.

- "In den zomer, vervolgde de touwslager, beginnen wij om 5 uren 's morgens, om 's avonds rond 8 uren te eindigen."

Reeds op het einde van de 16de eeuw beoefende men te Hamme het touwslaan. In diezelfde eeuw werd Antwerpen een belangrijke handelsmetropool, werd de Schelde druk bevaren en kende de touwindustrie een grote bloei. De al dan niet gunstige positie van Antwerpen (een open of gesloten Schelde) was van grote invloed op de bloei van de Hamse touwslagerijen.

In de 19de eeuw ontwikkelde de touwslagerij zich tot een grootindustrie te Hamme. Napoleon had Antwerpen tot oorlogshaven uitgeroepen, de Schelde was weer vrij en de vraag naar touwwerk ging de hoogte in. Ook de vereniging met de Noordelijke Nederlanden was voorspoedig wegens de grote binnenlandse afzetmarkt voor het touwwerk (de Noordelijke Nederlanden waren een natie van zeevaarders en vissers).²

In de 19de eeuw vond er een decentralisatie plaats in de productie te Hamme. Het spinnen van de hennep tot enkelvoudige touwen gebeurde door de touwspinners. Wegens de eenvoudige werktuigen

gebruikt voor het spinnen kon deze activiteit zich tot een huisnijverheid ontwikkelen. De verdere verwerking van enkelvoudig touw tot streng of tros, een procédé dat duurzamere werktuigen vergde, vond plaats in grote touwslagerijen.

Eeuwenlang was de voornaamste grondstof voor het maken van touw de inlandse hennep. Na 1835 kwam hierin verandering door de invoer van pseudo-hennepvezels (vezels die moeilijk te onderscheiden waren van inlandse hennep) zoals de Bombay-, Sisal-, Manilla- e.a. vezels, die goedkoper waren, maar niet van een betere kwaliteit. Wegens de onmogelijkheid om deze pseudo-vezels mechanisch te verspinnen, konden de thuisspinners zich zonder problemen handhaven tot op het einde van de 19de eeuw. De mechanisatie in de touwslagerijen kwam na het midden van de 19de eeuw op gang.

De Hamse touwslagerij kende haar hoogtepunt in de periode 1890-1900.

Vanaf 1895 was men in staat alle soorten mechanisch te verspinnen en begon het touwslaan aan belang in te boeten. Kort na de eeuwwisseling was het aantal thuisspinners reeds gehalveerd. De eerste wereldoorlog zorgde voor een heropflaking van deze huisnijverheid wegens het stilliggen van de touwfabrieken, maar na 1925 werd het voor de thuisspinners onmogelijk om te concurreren

met de gemechaniseerde fabrieken.⁴

Het beroep van touwspinner werd niet meer automatisch doorgegeven van generatie op generatie en stierf langzaam maar zeker uit. De allerlaatste touwspinner te Hamme was de heer Peelman die in 1973 zijn beroep opgaf.

Aantal touwondernemingen en arbeiders te Hamme van 1811 tot 1930.³

	1811	1816	1834	1896	1910	1930
Aantal ondernemingen	1	4	40			
Gemechaniseerde fabrieken voor het maken van kabels en koorden uit plantaardige vezels				2	9	10
Ateliers voor het manueel produceren van touwen bestaande uit plantaardige vezels				53	25	6
fabrikanten van koorden van plantaardige vezels gemaakt door thuiswerkers				18	11	3
touwspinners, die thuis werken voor de rekening van de fabrikant				1025	509	38
Aantal arbeiders	150	46	450	1615	913	558

HENNEP⁵

A. Kenmerken van de hennepcultuur

Hennep (*Cannabis sativa*) was de voornaamste grondstof voor het produceren van touwen. De plant heeft een scherpe, maar niet onaangename geur en is tweehuizig, d.w.z. dat er mannelijke en vrouwelijke planten zijn. Hennepzaad werd bij voorkeur gezaaid aan het begin van de maand mei en dit op een vruchtbare, losse en vochthoudende grond. Soms werd het zaad een nacht geweekt om het

sneller te laten kiemen want kempzaad was een lekkernij voor vogels.

'Mussenwachten' of m.a.w. de mussen en andere vogels van het veld houden was een heel karwei dat meestal door kinderen werd uitgevoerd. Door de dichte groei van hennep had men niet veel te vrezen van onkruid. Hennep kon ongeveer drie meter hoog worden. Hoe hoger de plant, hoe langer de vezel.

Voor scheepstouwen had men lange vezels nodig. Daarom was de kemp de plant die de zwaarste bemesting en de diepste groundbewerking onderging (en die dan ook de hoofdvruucht was van de vruchtopvolging).

Hennep is een snelgroeiend gewas. Eind augustus, begin september was de bevruchting van de vrouwelijke planten voltooid en werden de mannelijke planten uitgetrokken. Vervolgens werd de mannelijke kemp te drogen gelegd en na een paar dagen recht gezet om geel te kleuren of te 'blanken'. Half september waren de vrouwelijke planten volgroeid. Ze werden eveneens uitgetrokken en in bussels te drogen gelegd. De mannelijke plant gaf een minder grove draad dan de vrouwelijke plant en was vooral bestemd voor het vervaardigen van zeildoek.

Hierna werd de hennep 'gedorst', d.w.z. het zaad van de vrouwelijke plant werd uit de halmen geslagen. De twee of drie-maal gedorstte hennep werd daarna terug

in bussels gezet om te blanken. Vanaf eind oktober tot november, december werd de kemp 'geroot', een procédé om de bast (=vezel) van de stengel los te krijgen. Er waren twee vormen van roten nl. de dauwrotting en waterrotting. De dauwrotting gebeurde door de hennep bloot te stellen aan de dauw, de regen of de sneeuw. De schimmels zorgden ervoor dat de vezel van de stengel losweekte. Deze manier van roten werd vooral toegepast buiten het Land Van Dendermonde. In Hamme en omstreken beperkte men zich meestal tot het waterrotten. Hierbij werd de kemp in het water gelegd, waarna de werking van bacteriën ervoor zorgde dat men de vezel van de stengel los kon krijgen. Het roten duurde gemiddeld één à twee weken.

Na het roten werd de kemp te drogen gelegd en kon het 'kemp pellen' of 'braken' van start gaan. Stengel na stengel werd vast genomen, de onderkant tegen het wortelgestel afgebroken en de vezel van de stengel afgetrokken. De vezels werden zorgvuldig van de houderige stengel losgemaakt en van deze stengels maakte men solferstekken die dienst konden doen als fakkel. Het braken werd vaak door oude mensen verricht wegens de geringe winstgevend waarde. Na dit alles werden de vezels door de boeren in bussels gebonden en aan de touwslagers verkocht.

B. Het praktische nut van hennep

De hennepvezel was grover en sterker dan de vlasvezel en had de eigenschap vrijwel niet door water te worden aangetast.⁶ De allerfijnste hennepvezels werden tot draden verwerkt die gebruikt werden bij het vervaardigen van keukendoeken, zeilen en tentzeilen. Het valt echter niet te betwijfelen dat de hennepvezel haar grootste afzet kende in de touwindustrie.⁷

Hennep had ook geneeskundige krachten. Het was (en is nog steeds) een welriekende, verdovende, eetlustopwekkende en kalmerende plant. Men gebruikte in de geneeskunde vooral het hennepzaad dat olieachtig was en een verzachtende, kalmerende werking had. De blaadjes en bloemetjes werden gebruikt om thee te zetten, maar het probleem was dat het bepaalde bijwerkingen had zoals duizeligheid, opgetogenheid, bedwelming en aangename opwindings. Om die reden hield men het maar bij de zaadjes.⁸ Omwille van deze verdovende kenmerken, werd de teelt van hennep in 1921 verboden in België. De touwindustrie was van dan af verplicht de grondstof in te voeren.

De zaden werden ook gebruikt als voeding voor vogels. De hennepolie tenslotte was een zeer gezocht product in de zeepfabricage, de verfindustrie en de voedingsindustrie (als spijsolie).⁹

C. Andere grondstoffen voor het maken van touwen

Vlas en katoen werden soms aangewend voor het maken van touwen.

Katoentouw werd gebruikt voor de zeilsport en de visserij. Vlas (dat fijn garen leverde) voor touwwerk werd bestemd voor landbouwgebruik.

IV. HET SPINNEN MET DE HAND

A. Het hekelen

Vooraleer de hennepvezels klaar waren om tot garen gesponnen te worden, dienden ze gehekeld te worden. Dit hekelen werd door de touwspinners zelf gedaan in een hekelstal. De bedoeling was de vezels te reinigen, te ontwarren en te kammen. De hekel was een houten blok voorzien van rijen rechtopstaande pinnen. Men nam het achter eind van een greep vezels vast en sloeg deze door de pinnen, waarna ze vervolgens achteruittrekkend werden gekamd. Men herhaalde dit procédé wanneer men de vezelgroep omkeerde.¹⁰ Deze arbeid was zeer zwaar en werd meestal door de vrouwen verricht zodat de mannen, die de vezels verspinden, geen werkverlet zouden hebben. Het hekelen werd in de huisnijverheid niet betaald.¹¹ Het hekelen werd uitgevoerd in een stalletje dat meestal dicht bij huis geplaatst was zodat de vrouw tijdens het werk een oogje in het

zeil kon houden op de opgroeiende kinderen. Volgens Van Geert, een bedrijfsleider van de touwfabriek Le Lis, werden deze kinderen in een soort huifkruiwagen gelegd en zoetgehouden met een fopspeen gedrenkt in het sap van papaver.¹²

Volgens de *Manuel du cordier* moest een hekelatelier groot van ruimte en goed verlicht zijn. Het atelier moest voorzien zijn van luiken die de hekelaar beschermden tegen de regen, de wind en de zon.¹³ Als wij echter de sociaal assistent Gilbert Gobel aan het woord laten, krijgen we een andere getuigenis over de arbeidsomstandigheden van de meestal vrouwelijke hekelaars te Hamme. Gilbert Gobel woonde tijdens zijn jeugd te Hamme. In die tijd waren de spinbanen nog goed bevolkt. De verhandeling die hij schreef in 1939 kwam tot stand op basis van mondelinge bronnen. Het volgende citaat was een verslag van een dokter:

*“ Ce travail qui dure également depuis le lever du jour jusque tard dans la nuit se pratique dans une poussière que l'habitude seule permet de supporter. Les yeux et les muqueuses respiratoires sont très sensibles à cette atmosphère. Les femmes à la maison sont dans une étable spéciale appelée 'hekelstal', cardant le chanvre en le mattant sur des peignes métalliques.”*¹⁴

Hiernaast vermeldde Gobel dat enkele pseudo-hennepsoorten zoals de Bombay, zoveel stof met zich meebrachten dat de hekelaar verplicht was het gezicht met een doek te beschermen.¹⁵

Het hekelen was een ongezonde arbeid, maar had een zeer groot belang voor het spinnen. Hoe beter de hennep was gehegeld hoe gemakkelijker men de vezel kon spinnen. De slecht gehekelde vezel kon de spinner verwonden en gaf een sterk ongelijk eindproduct.¹⁶

B. Het touwspinnen

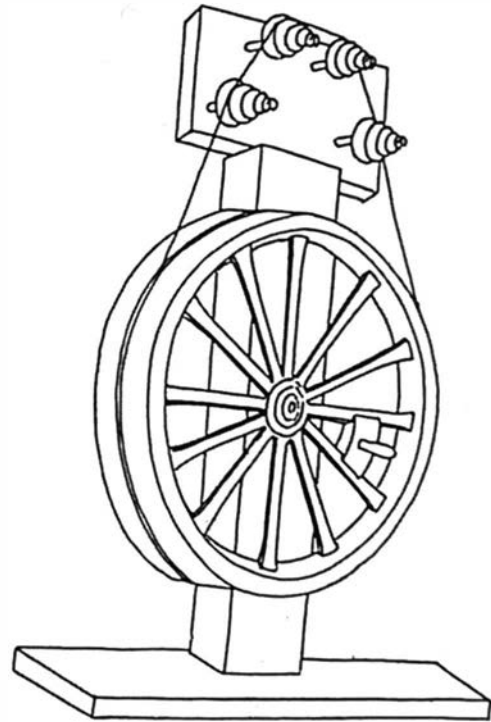
De spinbanen te Hamme waren meestal gelegen op plaatsen die voldeden aan één of meer van de hiernavolgende kenmerken. Ze lagen meestal in de armste wijken en op slechte akkergronden die met verschillende spinners afgehuurd werden. In het centrum van Hamme bevonden zich weinig spinbanen, maar wel verschillende touwbanen die de garens, gesponnen door de thuisspinners, tot zwaardere touwen verwerkten. Een spinbaan zou men kunnen vergelijken met een smal stukje land van 70 tot 120 meter lengte, verhard met sintels. Bij het spinnen mocht de draad niet over de grond slepen en daarom sloeg men hem om de tien meter op een steun. Deze steun bestond uit een horizontale dwarslat waarop enkele spijkers geslagen werden waartussen de verschillende

draden konden gelegd worden. Op de baan bevond zich nog een spinhuisje, meestal bestaande uit afvalmaterialen, waar het spinnewiel in onder gebracht werd. Tenslotte was er nog een zware ijzeren staaf, achteraan de baan, waar de gesponnen garens na het spinnen aan vastgemaakt werden. De lengte van het garen was afhankelijk van de lengte van de baan.¹⁷

Het werktuig van de touwspinner was het spinnewiel. Het toestel bestond uit een houten staak waaraan een houten wiel was bevestigd. Boven dat wiel was tegen de staak een houten plank (soms halvemaanvormig) met spillen (klossen) aangebracht. Wanneer de helper het wiel deed ronddraaien, werd de beweging door een drijfriem op de spil(len) overgebracht. Bij het spinnen werden de vezels vastgehecht aan het haakje van de spil. Bij het draaien van het wiel konden de spillen tenzij met één afzonderlijk draaien (voor enkelgaren) of met twee à drie of meer tegelijk (voor gedubbeld garen).¹⁸

Zoals reeds vermeld, was het spinnewiel ondergebracht in een klein huisje, spinhok/huisje genaamd, dat dikwijls in riet was opgetrokken en naar de spinbaan toe open was. Het wiel werd meestal in beweging gezet door de kinderen van de spinner. Hun leeftijd varieerde van vier

Figuur 1: het spinnewiel¹⁹

tot veertien jaar. Deze kinderarbeid werd te Hamme slechts langzaam afgebouwd na de uitvaardiging van de schoolplicht in 1914.

Het spinnen gebeurde als volgt. De voorschort van de spinner, die omhooggehouden werd zodat er een zak ontstond, deed dienst als opbergplaats voor de gehekelde vezel die vochtig gemaakt diende te worden. Bij de aanvang maakte de spinner een greep vezels vast aan de haak van het klosje/spil van het

spinnewiel, dat door de draaier in beweging werd gezet en waardoor de vezel draaisel ontving. Door het achteruitgaan of -deinzen op de spinbaan werd een gareneind gesponnen dat even lang was als de spinbaan en op het eind ervan werd vastgemaakt. Tijdens deze beweging werd de vezel zorgvuldig gedoseerd om een bepaalde garendikte te verkrijgen.

Wanneer de wieldraaier te snel aan het wiel draaide, kreeg men te veel draaisel. De spinner kon echter zijn arbeid niet onderbreken om zijn hulpje te bestraffen. Vandaar het belang van tegenover elkaar staande spinhuisjes zodat twee naast elkaar spinnende mannen hun wederzijdse wieldraaiers op het einde van de spinbaan ontmoetten en indien nodig konden bestraffen of wakker schudden.²⁰

Voor fijne garens werd met de naakte hand gesponnen, maar voor grovere garens gebruikte men een spinvod (spinlap) om de warmte veroorzaakt door de wrijving af te koelen.

De buitenspinner kende lange werkdagen. In de winter werkte men van 6.30 tot 19.00 en in de zomer van 5 uur 's ochtends tot 20.00.²¹ Op zaterdag werd het gesponnen garen aan de touwbaan geleverd. In de meeste gevallen kreeg de spinner zijn loon in geld en voedsel-

bonnen uitbetaald die ingewisseld dienen te worden in de winkel van de baas van de touwbaan: het truck-system. Later zou een ministerieel besluit een einde maken aan deze uitbuiting.²² De betaling geschiedde per kilogram.

Naast het hekelen waren er nog andere kosten die niet verrekend werden in het loon zoals het oliën van de hekel om het ontwarren van de ruwe vezels te vergemakkelijken en het pappen of instrijken van sommige garens met een soort kleefstof om ze glanzend te maken en het uitzicht te verfraaien.²³ De spinner kreeg meestal de vezel van de touwslager die in vele gevallen ook het spinnewiel en de spinbaan verhuurde aan de buitenspinners.²⁴

C. Enkele uitvindingen van arbeiders om het buitenspinnen te rationaliseren ²⁵

Vanaf het begin van de 20ste eeuw werden door enkele spinners uitvindingen gedaan die de problemen van de tijd trachtten op te lossen. Ze hadden als doel méér te produceren in minder tijd en zo weinig mogelijk mensen te betrekken bij het productieproces, teneinde de loonkosten voor de spinner te drukken. Het verslag van Gilbert Gobel over deze uitvindingen is soms twijfelachtig. De uitvindingen gemaakt door en voor spinners waren niet gepatenteerd, waardoor het moeilijk was om de datum en de uit-

vinders te achterhalen. Dit merken we duidelijk wanneer Gobel een uitvinding beschrijft gedateerd rond 1912 die het gevolg zou zijn van de schoolplicht. Het probleem hierbij is dat de schoolplicht pas werd ingevoerd in 1914 en we er kunnen van uitgaan dat deze uitvinding van een ander tijdstip dateert.

Waarschijnlijk patenteerde men deze uitvindingen niet omdat de vraag ernaar gering was. Het was niet mogelijk om rijk te worden van deze machientjes op de rug van de uitvinder. Er waren niet veel buitenspinners meer naargelang de 20ste eeuw vorderde en de uitvindingen hadden eerder een sociale betekenis. Hun voornaamste doel was het beroep van handspinner zolang mogelijk in stand houden voor ze het definitief moesten afleggen tegen de mechanische spinnerijen. We bespreken hier twee soorten uitvindingen. De tweede uitvinding die wordt beschreven, werd wel gepatenteerd en is dus minder betwistbaar.

1. Uitvindingen die de rol van de wieldraaier uitschakelen.

Volgens de mondelinge overleveringen die Gobel in zijn studie betreft, dateert de eerste uitvinding van 1911 en was ze het gevolg van een klacht van een oude spinner die niet meer in staat was voldoende te verdienen om een wieldraaier te betalen. Het principe van de uitvinding kwam hierop neer: de spinner, die in verbinding

stond met het spinnewiel via een kabel aan een haak rond zijn middel, was in staat zelf het wiel in beweging te zetten terwijl hij achteruitdeinzend spon. Hij gebruikte zijn eigen kracht om het wiel in beweging te zetten en kon gelijktijdig de draad spinnen. Latere uitvindingen zullen perfectioeringen zijn van dit model. De schoolplicht, ingevoerd in 1914, ligt waarschijnlijk aan de basis van deze uitvindingen. Aangezien de touwspinner niet langer zijn jonge kinderen kon inschakelen, moest hij ze vervangen door zijn vrouw of zijn kinderen boven de veertien jaar.

Wanneer Gobel in 1939 zijn studie schrijft en hiervoor in contact komt met de nog overblijvende thuisspinners te Hamme, werden deze werktuigen door iedereen gebruikt (behalve bij één persoon die zijn vrouw aan het wiel liet draaien). Men stond er positief tegenover omdat men met meer regelmaat kon werken en omdat men zijn werk beter kon regelen. Want toen vroeger de jonge kinderen vermoeid of verstrooid waren, gebeurde het vaak dat het gesponnen garen oneffenheden vertoonde.

Volgens Gobel ging het in gebruik nemen van deze werktuigen vrij langzaam omdat de thuisspinners er in het begin vijandig tegenover stonden. Na het invoeren van de schoolplicht hadden zij echter geen andere keuze.

2. De uitvinding van J. Persiaux

Jozef Persiaux, spinner en touwslager te Hamme, was een idealist die de thuisarbeid van de spinners en het ambachtelijke touwslaan opnieuw winstgevend wilde maken en hiervoor enkele uitvindingen deed waarvan hij de meeste liet patenteren.

Persiaux vertrok vanuit de redenering dat een touwspinner tijdens een werkdag veel tijd verloor met het heen en weer lopen op de spinbaan en het opwinden van het garen op de haspel. Zijn uitvinding had dan ook als doel dat de spinner bij het spinnewiel kon blijven zitten en de draad niet meer manueel hoefde op te winden. Het toestel werd door een elektrische motor aangedreven waarbij de spinner bleef zitten en waarbij de draad die hij spon gelijktijdig opgewonden werd op een bobijn.

Wanneer de bobijn vol was, kon men ze veranderen door een andere. Persiaux beweerde dat met dit toestel 70 à 80 kg garen kon worden gesponnen in acht uur, terwijl de spinners op dat moment slechts 18 kg garen konden spinnen in twaalf à dertien uur.

Deze uitvinding (die spinnemolen werd genoemd) werd niet in praktijk gebracht wegens het gebrek aan bestellingen en aan kapitaal.

V. HET TOUWSLAAN

Omwille van het technische karakter van het touwslaan is het nuttig bondig in te gaan op enkele terminologische aspecten i.v.m. touw.

A. Geslagen touwwerk

Voor de mechanisatie bracht de touwslagerij enkel geslagen touwwerk voort. We hebben reeds gezien dat door de spinner de vezels tot garens spon. Wat zij voortbrachten, kreeg de naam 'enkelgaren'. Dit enkelgaren was samengesteld uit een zeker aantal samengedraaide vezels. Omdat de vezels door het spinnewiel al draaiend tot garen werden gesponnen, hadden deze garens een zekere tors (een zekere gedraaide vorm, een draaisel). De tors van het enkelgaren was gewoonlijk rechts.²⁶

Om dit laatste te begrijpen, dienen we een onderscheid te maken tussen links geslagen touwwerk en rechts geslagen touwwerk. We kunnen deze uit elkaar houden door te denken aan de 'schuine balken' van de hoofdletters Z en S.

Rechts geslagen touwwerk noemt men Z-geslagen en links geslagen touwwerk S-geslagen.²⁷

Wanneer het enkelgaren aan de touwbaan werd geleverd, werd het verwerkt tot zwaarder touw. In een eerste stap bewerkte men de enkelgarens tot 'stren-

gen'. Strengen trekken/draaien was de bewerking die erin bestond een zeker aantal enkelgarens samen te torsen om een streng te vormen. De tors van deze streng (S) was tegengesteld aan de tors van de samenstellende garens (Z).

In een volgende stap kon men de strengen omvormen tot een tros. Een 'tros' werd gevormd uit drie of vier strengen die in de tegenovergestelde richting van hun eigen tors samengedraaid werden tot een touw/tros en waarvan de diameter minstens 5 mm. bedroeg. De tors van de tros was dus weer gelijk aan de tors van de enkelgarens (Z). Trossen met een diameter van 5 tot 10 mm. noemde men een 'kordeel', vanaf 12 mm. diameter sprak men van een 'tros'.²⁸

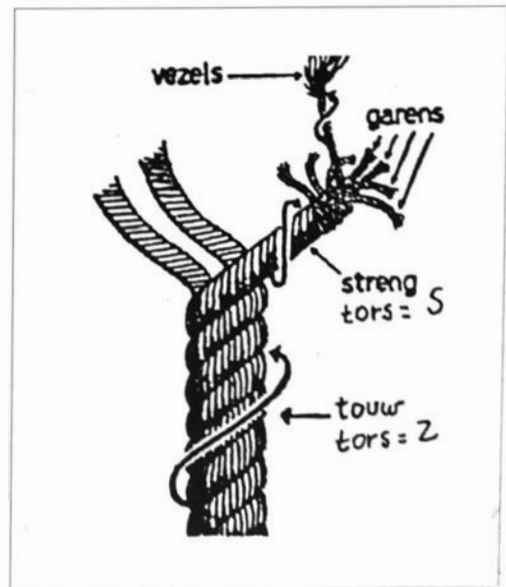
B. Gevlochten touwwerk

Gevlochten touwen waren niet zo sterk als geslagen touwen, maar veel soepeler en mooier om zien. Gevlochten touwen waren meestal gemaakt in kunstvezel en bijzonder geliefd in de zeilsport, maar aangezien ze in Hamme niet met de hand werden gemaakt, blijven ze verder buiten beschouwing.

C. Het touwslaan

Nadat de vezel tot garen was gesponnen door de buitenspinners werd dit garen opgewonden op een haspel en naar de touwbaan gebracht. Hoe het touwslaan in zijn werk ging, zullen we nu beschrijven. Eerst beschrijven we het touwslaan op ambachtelijke wijze en vervolgens het touwslaan op half-industriële wijze zoals die op het einde van de 19de eeuw opgang maakte. Het touwslaan werd beoefend in een lange overdekte galerij met aan de ene kant een muur en aan de andere kant rijen palen of in een smal en laag gesloten gebouw.

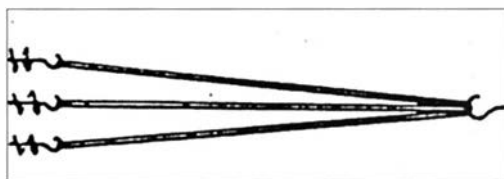
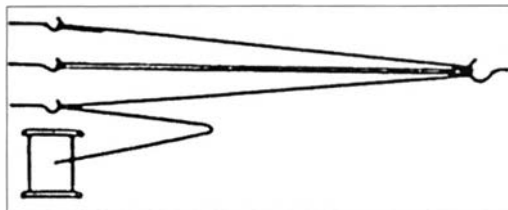
Een touwslagerij kon tot 300 meter lang zijn.³⁰

1. Het touwslaan op ambachtelijke wijze

1.1 Van garen tot streng

De vroegste touwmachines bestonden uit een stevig houten bord op twee poten geplaatst. Door het houten bord waren meestal vier haken, elk voorzien van een zwingeltje, gestoken. Door aan het zwingeltje te draaien, kon men de haak om zijn as laten wentelen. Aan elk van deze vier haken was een tweede haak bevestigd die zowel om hun as wentelden als in alle richtingen bewegen. Bij het maken van strengen was het namelijk nodig dat de haken waaraan de strengen bevestigd werden naar elkaar

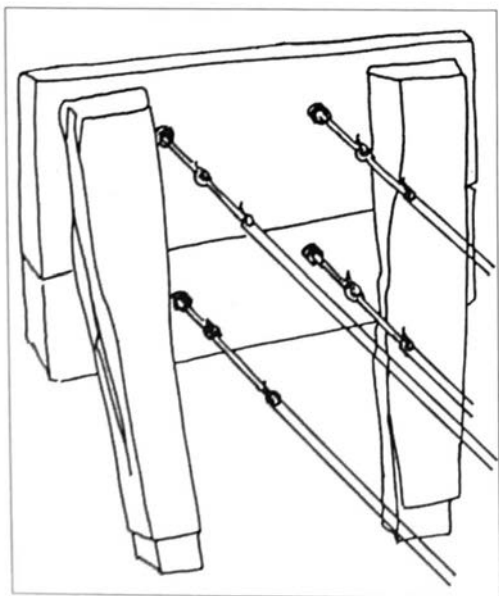
Het uitscheren van de draden tussen touwmachine en slede.

Het maken van de strengen.

toe konden bewegen.³¹

Het enkelgaren, gesponnen door de touwslager, werd uitgespannen in de touwbaan. Aan het ene eind werden deze draden vastgemaakt aan een haak die bevestigd was aan een sleep (een soort wagentje op twee wielen met een gewicht verzwwaard) en aan het andere eind werden de draden vastgemaakt aan de touwmachine (zie beschrijving hierboven). Bij het in beweging zetten van de touwmachine werden de uitgespannen draden tot strengen samengetorst. Deze streng werd in tegenovergestelde richting van de tors van het enkelgaren geslagen. De korter wordende streng trok langzaam de sleep dichterbij, wat de nodige spanning aan de streng gaf.³³

Ambachtelijke touwmachine³²

1.2. Van streng tot touw of tors

In een volgend stadium werden de verschillende strengen samengetorst tot touw. De touwslager diende op verschillende punten te letten vooraleer deze laatste stap uit te voeren. De strengen moesten een bepaalde tors hebben en ze moesten dezelfde spanning vertonen (de ene streng mocht niet strakker gespannen zijn dan de andere streng wilde men hiermee touw maken).

De klaargemaakte strengen (meestal drie of vier) werden elk aan een haak van de touwmachine vastgemaakt. Aan het andere uiteinde werden ze vastgemaakt aan éénzelfde haak die was bevestigd op een zware sleep.

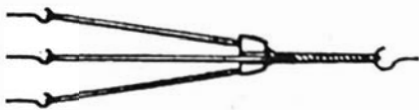
Het sluiten van de tros of het touw gebeurde door middel van een top. Dit was een houten voorwerp dat de vorm had van een afgeknotte kegel met vier ingesneden gleuven. Bij het toeleggen van het touw werden de samenstellende draaiende strengen in die gleuven geleid. De top werd dan met gelijkmatige snelheid naar de touwmachine toebewogen. Achter de top sloten de strengen vervolgens tot een touw samen. De linksgeslagen strengen (S-slag) werden tot rechtse touwen gedraaid (Z-slag).³⁴

2. Het touwslaan op half-industriële wijze

Aan het eind van de 19de eeuw werd het ambachtelijke touwslaan langzamerhand vervangen door het (half)-industriële touwslaan. Voor het maken van heel dikke touwen, volstond de menselijke kracht niet meer en diende men anders te werk te gaan. Tussen de primitieve en half-industriële touwmachine was er, behalve wat grootte en aandrijving betreft, geen fundamenteel onderscheid.

Figuur 4: van garen tot touw³⁵

Het toeleggen van het touw met de top.

Het plaatsen van de top tussen de gedraaide strengen

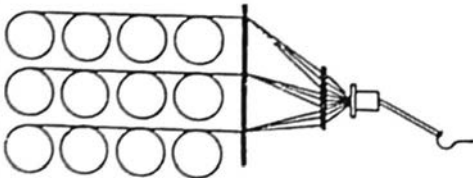

2.1. Van vezel tot streng.

Een hoeveelheid garens werd op een aflooprek geplaatst. De garens gingen door een verdeelplaat om ze een regelmatige cirkelvormige afstand te geven. Vervolgens kwamen ze door een slot dat de dikte van de streng aangaf en tenslotte werden ze vastgemaakt aan een kar die op kleine spoorrails liep en voortgetrokken werd door een paard (later door een motor).

Door het voorttrekken van de wagen werd de rechtlijnige beweging omgezet in een draaiende beweging van de haak en kregen de massa draden een tors en werden tot strengen getrokken. De trekkar werd tot een bepaalde lengte in de touwbaan voortgetrokken.³⁶

De garens worden vanaf het aflooprek door de registerplaat en de buis geleid naar de haak van de baanwagen.

Het trekken van de streng door de baanwagen

2.2. Van streng tot touw

Hier is het onderscheid met het ambachtelijk touwslaan minder groot en verloopt ongeveer op dezelfde wijze. Na het maken van de strengen, diende men deze te draaien tot drie of vier strengskabels (tros of touw). Ze werden vastgemaakt aan de verschillende haken van de touwmachine en aan eenzelfde haak van de baanwagen. Het touw werd op dezelfde manier toegelegd als op de ambachtelijke wijze. Wel maakte men later gebruik van een topkar. Dit was een mechanisch aangedreven wagentje op vier wielen met reeksen toppen op verschillende hoogten opgesteld. Deze kar maakte het mogelijk om verschillende touwen tegelijk te maken.³⁷

Figuur 5: van garen tot touw³⁸

Het inhaken van verschillende strengen aan dezelfde haak van de baanwagen

Het hardtorsen van de strengen.

Het toeleggen van het touw met de top.

3. Een uitvinding door J. Persiaux om het ambachtelijke touwslaan concurrentieel te maken

Op basis van de werktuigen die werden gebruikt in de grote touwslagerijen, ontwierp Jozef Persiaux een trekkar en een cableur. Deze uitvindingen waren bedoeld voor de ambachtelijke touwslagers die werkten in ateliers en moeilijk konden concurreren met de grote touwfabrieken. De trekkar bewoog op een baan van rails en kon terwijl het in beweging was garens, die aan haken gespannen waren, tot strengen bundelen. De cableur was een toestel dat diende om bobijnen met garens te dragen. De draden werden bij het afwinden door een apparaat 'de vlieger' geleid en werden vervolgens vastgemaakt aan de haken van de trekkar. Wegens de hoge kostprijs en te weinig bestellingen werden deze werktuigen niet in gebruik genomen.

D. Besluit

Bij het vervaardigen van touwen moeten we een onderscheid maken tussen het touwspinnen en het touwslaan. Voor de komst van de gemechaniseerde touwspinnerijen was het touwspinnen een handarbeid die werd verricht in het kader van het huishouden. Voor de vezel spinklaar was, diende hij gehekend of gekamd te worden, een ongezonde en onbetaalde arbeid, meestal door vrouwen verricht. De spinbanen bevonden

zich op slechte akkergronden in de armere wijken van Hamme. Op deze banen stond een spinhuisje waarin het spinnewiel was ondergebracht. De vezel werd bevestigd aan het spinnewiel dat in beweging werd gezet door een wiel-draaier. Vervolgens werd achteruitdeinzend op de spinbaan de draad tot de gewenste dikte gesponnen.

Het enkelgaren werd verkocht aan de touwslagers die het op ambachtelijke of half-industriële wijze verwerkten tot strengen en tenslotte tot touwen of trossen.

Aan het begin van de 20ste eeuw werden enkele uitvindingen gedaan ten voordele van de thuisspinners. Ze hadden het idealistische doel het touwspinnen winstgevender te maken en waren in staat de concurrentie van de gemechaniseerde spinnerijen te trotseren. In een eerste reeks uitvindingen werd de wieldraaier uitgeschakeld zodat de spinner kon besparen op loonkosten. De eerste uitvinding van Persiaux had als doel het achteruitdeinzen op de spinbaan te beperken zodat tijd bespaard werd. Ondanks deze pogingen kon men niet vermijden dat de concurrentie van de mechanische spinnerijen steeds groter werd en de definitieve te-loorgang van de thuisspinners teweegbracht. De uitvindingen van Persiaux om het ambachtelijke touwslaan winstgevender te maken, werden niet effectief uitgevoerd wegens te weinig bestellingen en een te hoge kostprijs.

VI. BIJLAGE

A. Verklaring van het soort touwwerk dat door Pieter Francis werd afgeleverd³⁹

In deze bijlage willen we een idee geven van de soorten touwen die geproduceerd werden door een touwslager. Als voorbeeld nemen we de productie van Pieter Francis Vermeire, een touwslager die leefde te Hamme van 1718 tot 1816. In zijn memorieboek dat de periode van 1864 tot 1786 behandelt geeft hij informatie over het soort touwwerk dat hij produceert, de plaats van levering, de kostprijs en het gewicht.⁴⁰

1. Touwen gebruikt door molens

Binnenreep: de luireep waarmee de zakken in de molen worden opgetrokken.

Buytenreepken: buitenreepje, de luireep waarmee de zakken buiten de molen worden opgetrokken.

Kruyreep: kruiereep, zwaar touw waarmee het zeil aan de kikkers op de molenroede bevestigd wordt.

Letsen: de touwen waarmee het zeil aan de kikkers op de molenroede worden bevestigd.

Pranreep: prangreep, vangreep, het touw waarmee de vang (d.i. de rem-inrichting van een windmolen) bediend wordt.

Stampreep: mogelijk een touw dat

gebruikt wordt in de stamp- of slaginrichting van een oliemolen.

Veudereep: voorderreep, voorreep, mogelijk een touw dat gebruikt wordt in dat gedeelte van de molen waar zich het voorste koppel stenen bevindt.

Wijdt: wijte, huif van een molenaarskar of wagen.

2. Touwen voor de scheepvaart en de visvangst

Aesreep: mogelijk een vislijn.

Bachstegghe: bakstag. Onderdeel van de stag.

Cabel: kabeltouw, ankertouw.

Cabelslag: kabelslag. Touwwerk dat uit drie wantslagtrossen bestaat, die linksom geslagen zijn tot een kabelslagtros, ook kabel genoemd.

Drechttau: mogelijk touw om te baggeren.

Fockeval met loepende gewant: voorzeil (klein zeil) met een los touw.

Gijtau: geitouw. Een lopend touw om een scheepsonderdeel te bewegen of in een bepaalde stand te houden.

Kraenlijn: kraanlijn of dirk, lopend van de nok van een giek (rondhout gebruikt om het onderzeil van een gaffelzeil gestrekt te houden) via een blok (werk-tuig ter geleiding van touwwerk) in de mast naar de nagelbank (platte balk die aan het dek rond of aan de masten geplaatst is. Ze is voorzien van gaten om

hierop het lopend want te beleggen).

Lyn voor lopende gewant: een touw dat onderdeel is van het lopend want aan boord.

Lopend gewant: lopend want al het touwwerk dat door schootogen loopt, waarmee de zeilen worden gehesen of bediend. Het lopend want wordt gebruikt om tuigage te bedienen dat vaak van stand verandert.

Lijckwandt: lijktouw. Strak geslagen strengen om de lijken (de randen van een zeil) te versterken.

Lijwaet seel: touw voor banier, vlag.

Mantel: samengestelde takel. Een samenstelsel van één of meer blokken en daar doorheen lopend touw.

Meerlijn: meerlijn, -touw

Meertau: meertouw, om het schip aan te meren

Neerhaelder: neerhaler. Touw dat wordt gebruikt om het strijken van het zeil te vergemakkelijken.

Oepaelder: ophaalder. Touw zonder eind, dat door een aan het achterlijk genaaide kous (lederen kabelbekleedsel) loopt en daarboven een knoop heeft waarmee de uiteinden van een hoofdgij-touw opgehaald kunnen worden.

Reep: koord, touw, kabel-, scheepstouw. Staand gewant: staand want. Want van een schip dat dient om masten, stengen, schoorsteen, ra's en eventueel andere rondhouten te steunen. Het bestaat uit zwaar touwwerk en wordt zelden losge-

maakt. Tot het staand want rekt men in het bijzonder de hoofdtouwen en stagen.

Stegghe: stag. Zwaar touw behorend tot het staand wand.

Strijcklijn: mogelijk een zeiltouw.

Sylcorden: zeilkoorden, de (drie of vier) lange touwen aan de buitenkant van het zeil dat daarmee in opgerolde toestand wordt gebracht.

Sylgaerden: zeilgaren, garen waarmee wordt genaaid.

Sylvael: touw waarmee het grootzeil wordt geheven en gestreken

Taellerep: talreep. Touw door blokken of schijven geschoren. Door middel van een talreep wordt de stag aan een geklede lus stijfgezet (vandaar stegghe met taellereppen, veelvuldig door Pieter Francis gebruikt)

Topreep: zwaar touw dat door een takel aan de top van een mast geschoren wordt

Trecklijn: treklijn aan een schuit.

Tros: touwwerk van vrij grote dikte, voornamelijk gebruikt voor het slepen en afmeren van schepen.

Want: verzamelnaam voor alle touwwerk van de tuigage. Bij de visserij worden de netten ook wel want genoemd.

3. Touw voor allerhande gebruik

Bindseel: bindtouw, bindgaren.

Calander reep: mogelijk touw gemaakt

uit mangel (de mangelwortel), glanzend touw.

Gaeren: garen, net.

Kerrereep: karrereep, zwaar touw waarmee een karrevracht (bijv. hooi, stro) vastgesjord wordt door middel van een teers of woelhout.

Klaukens: kluwentjes, verkleinwoord van kluwen, met name een hoeveelheid garen (de dunne draad waarmee bijv. een vlieger opgelaten wordt).

Letse: riem waarmee jachthonden worden vastgebonden, strik om een dier te vangen.

Lynten: lijntje, niet zeer dik touw.

Perdeseel/lijn: het leidsel.

Perstau: touw om een persbundel bijeen te houden.

Sackeband: zakband, touw of koord waar mee een zak toe of dicht gehaald wordt.

Schaelselen: schaalzelen, touwen waarmee de bekkens (schalen) aan een weegschaal hangen.

Stenrep: steenreep, zeer dik touw waarmee iets wordt vastgebonden of opgehesen.

Sreng: kordeel of streng. Een uit een aantal garens samengedraaide bundel touwwerk.

Teughel: teugel, kneveltouw, het gesplitst stukje touw met een oog erin onderaan de luireep of de strop waaraan men de zak bevestigt.

4. Touwen waarvan we de betekenis niet hebben kunnen achterhalen

Geyghel, schoed, achtersten en vursten dierick, lau/lantereppen, kluyfockeval, stertreep, aenten, duymlijn, scherlijn, ketlijn, twijfeleer; schijlgaeren, oortau, alslijn, kafkoerde.

B. Spinbaan en spinners aan het werk

Afbeelding 1: Spinbaan te Hamme (datum onbekend)

Afbeelding 2: Touwspinners te Hamme
1942

C. Touwslagerij

Afbeelding 3: Touwslagerij te Hamme
(datum onbekend)

VII. BIBLIOGRAFIE

A. Bronnen

Bronnen in handschrift

Memorieboek omtrent de leveringen van touwwerk door Pieter Francis Vermeire (1718-1816), touwslager te Hamme. Het behandelt de periode 1764 tot 1786.

Dit memorieboek is in handen van John Buyse, Molenbergstraat 33A, 9190 Stekene

B. Literatuurlijst

BUYSE (S.), *De touwslagerij te Hamme: macrostudie over de touwindustrie te Hamme met nadruk op de 19de en 20ste eeuw, gevolgd door een casestudie over het touwslagersgeslacht Vermeire van de 16de tot de 20ste eeuw*, Gent, UG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1997, 198 p. (prom.: Dr. E. Vanhaute)

Catalogus expo touwslagerij en touwhandel, Zele, Heem-en oudheidkundige kring van Zele, s.d., 19 p.

COLMAN (C.), Hennep, *Heem- en oudheidkundige kring van Zele. Jaarboek 1970-1971*, Gent, Erasmus, 1970, pp. 78-82

DEVOS (M.), RIJCKEBOER (H.), VAN KEYMEULEN (J.), *Woordenboek van de Vlaamse dialecten: Handspinner en touwslager*, Gent, RUG, 1982, 59 p.

DEVOS (M.), RIJCKEBOER (H.),

VAN KEYMEULEN (J.), *Woordenboek van de Vlaamse dialecten: Wetenschappelijk apparaat*, Gent, RUG, 1982, 122 p.

DE WINNE (A.), *Door arm Vlaanderen*, Gent, Volksdrukkerij, 1903, pp. 19-31

DE ZUTTERE (C.), *L'Industrie de la corderie, Les industries à domicile en Belgique*, Bruxelles, Schepen en Cie, 1907, Volume VIII, pp. 1-195

GOBEL (G.), *Het touwbedrijf te Hamme: economische en sociale toestanden*, Ukkel, Arbeidshogeschool (onuitgegeven verhandeling), 1939, 234 p.

Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie, Heideiland-Orbis NV, Hasselt, 1971-1979, deel XI, p. 667

Grote Winkler Prins, Elsevier, Antwerpen, 1979-1984, deel XI, P. 235

LAURENT (G.), *Nouvel manuel complet du cordier*, Paris, Mulo, 1911, VI-412 p.

LINDEMANS (P.), *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, Genootschap voor geschiedenis en volkskunde, 1994, Deel II, 541 p.

LUND (K.), *Het werken met touw en staaldraad voor de beroeps- en pleziervaart*, Baarn, Hollandia b.v., 1970, 208 p. *Maritieme Encyclopedie*, Antwerpen, Branding n.v., 1970-1973, 7 delen

PIETERS (M.), Molensprokkels: uit het handboek van touwslager Pieter Francis Vermeire, tweede helft 18de eeuw, *Osschaert. Driemaandelijks tijdschrift voor Geschiedenis en Heemkunde voor*

groot-Hamme, VI, 1992, 3-4, pp. 5-11

VAN GEERT (J.), De oude spinbanen in het Hamse landschap, *Heemkundige kring Osschaert. Driemaandelijks tijdschrift van de heemkundige kring van groot-Hamme*, III, 1989, 3, pp. 60-65

Veenman's Agrarische Winkler Prins, Elsevier, Brussel, 1954-1957, deel II, pp. 334-335

VERDAM (J.), *Middelnederlandsch handwoordenboek*, s'Gravenhage, Martinus Nijhof, 1932, 811 p.

Voetnoten

1. A. DE WINNE, *Door arm Vlaanderen*, Gent, Volksdrukkerij, 1903, p. 20-21

2. C. DE ZUTTERE, L'Industrie de la corderie, *Les industries à domicile en Belgique*, Bruxelles, Schepen en Cie, 1907, Volume VIII, pp. 24-25

3. S. BUYSE, *De touwslagerij te Hamme*, Gent, UG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1997 (Prom.: Dr. E. Vanhaute), pp. 80-90

4. G. GOBEL, *op. cit.*, pp. 44-45

5. C. COLMAN, Hennep, *Heem- en oudheidkundige kring van Zele. Jaarboek 1970-1971*, Gent, Erasmus, 1970, pp. 78-82

G. GOBEL, *op. cit.*, pp. 68-71

P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, Genootschap voor geschiedenis en volkskunde, 1994, deel II, p. 249

6. *Veenman's Agrarische Winkler Prins*, Elsevier, Brussel, 1954-1957, deel II, pp. 334-335

7. *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie*, Heidelberg-Orbis NV, Hasselt, 1971-1979, deel XI, p. 667

8. G. LAURENT, *Nouvel manuel du cordier*, Paris, Mulo, 1911, pp. 5-6

9. *Grote Winkler Prins*, Elsevier, Antwerpen, 1979-1984, deel XI, p. 235

10. J. VAN GEERT, De oude spinbanen in het Hamse landschap, *Osschaert (driemaandelijks tijdschrift voor heemkunde en geschiedenis voor groot-Hamme)*, III, 1989, 3, p. 63

11. G. GOBEL, *op. cit.*, p. 70

12. J. VAN GEERT, *art. cit.*, p. 63

13. G. LAURENT, *op. cit.*, pp. 82-83

14. G. GOBEL, *op. cit.*, p. 70

“Dit werk, dat eveneens duurt van het aanbreken van de dag tot laat in de nacht, vindt plaats in een stof die enkel door

gewoonte kan verdragen worden. De ogen en de slijmvliezen zijn heel gevoelig voor deze atmosfeer. De huisvrouwen bevinden zich in een plaats 'hekelstal' genaamd, de hennep kaardend door ze te slaan op metalen pinnen."

15. G. GOBEL, *op. cit.*, p. 71
16. C. DE ZUTTERE, *op. cit.*, p. 33
17. M. DEVOS, H. RIJCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN, *Woordenboek van de Vlaamse dialecten: handspinner en touwslager*, Gent, RUG, 1989, p. 13 en J. VAN GEERT, *art. cit.*, pp. 60-61
18. M. DEVOS, H. RIJCKEBOER, VAN J. KEYMEULEN, *op. cit.*, p. 9
19. *Loc. Cit.*
20. J. VAN GEERT, *art. cit.*, p. 62
21. A. DE WINNE, *Door arm Vlaanderen*, Gent, Volksdrukkerij, 1903, p. 21
22. J. VAN GEERT, *art. cit.*, p. 62
23. G. GOBEL, *op. cit.*, p. 122
24. J. VAN GEERT, *art. cit.*, p. 62.
25. G. GOBEL, *op. cit.*, pp. 71-88
26. *Catalogus expo touwslagerij en touwhandel*, Heem- en oudheidkundige kring van Zele, s.d., p. 7
27. K. LUND, *Het werken met touw en staal draad voor de beroeps- en pleziervaart*, Baarn, Hollandia b.v., 1907, p. 14
28. *Catalogus expo touwslagerij en touwhandel*, Heem- en oudheidkundige kring van Zele, s.d., p. 7
29. *Maritieme Encyclopedie*, Antwerpen, Branding N.V., 1970-1973, deel V, p.17
30. J. VAN GEERT, *art. cit.*, p. 63
31. M. DEVOS, H. RIJCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN, *op. cit.*, pp. 21-22
32. *Loc. Cit.*
33. *Catalogus expo touwslagerij en touwhandel*, Heem- en oudheidkundige kring van Zele, s.d., pp. 13
34. *Catalogus expo touwslagerij en touwhandel*, Heem- en oudheidkundige kring van Zele, s.d., p. 14
35. M. DEVOS, H. RIJCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN, *op. cit.*, p. 32
36. J. VAN GEERT, *art. cit.*, p. 64
37. M. DEVOS, H. RIJCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN, *op. cit.*, p.32
38. *Ibid.*, p. 30
39. M. PIETERS, *Molensprokkels: uit het handboek van touwslager Pieter Francis Vermeire, tweede helft 18de eeuw, Osschaert. Driemaandelijks tijdschrift voor Geschiedenis en Heemkunde voor groot-Hamme*, VI, 1992, 3-4, pp. 10-11
40. J. VERDAM, *Middelnederlandsch handwoordenboek*, s' Gravenhage, Martinus Nijhof, 1932, 811 p.
41. *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 1984, 3 delen, 3730 p.
42. *Maritieme Encyclopedie*, Antwerpen, Branding N.V., 1970-1973, 7 delen.
40. Privaat archief, *Memorieboek omtrent leveringen van touwwerk door Pieter Francis Vermeire, touwslager te Hamme, in de periode 1764-1786*, 265 p.
41. *Privé-verzameling*, in bezit van John Buyse, Molenbergstraat 33A, 9190 Stekene
42. *Privé-verzameling*, in bezit van John Buyse, Molenbergstraat 33A, 9190 Stekene

OVER DIEREN IN PLANTNAMEN

Tineke DE PAUW

Voor mijn studie "Goezemoes en hanenkulleken: dierplantnamen in de Vlaamse dialecten"¹ heb ik zoveel mogelijk Vlaamse (d.w.z. Frans-, Oost-, West- en Zeeuws-Vlaamse) dialectnamen van planten bijeengezocht, waaruit de plantnamen waarin een diernaam voorkomt werden geselecteerd². Zulke namen noemen we gemakshalve *dierplantnamen*. Na de schifting bleven zo'n 400 namen over, die samen voor ongeveer 120 verschillende wilde planten (kleinere planten, voornamelijk bloemen) gebruikt worden of werden. Van al die dierplantnamen werd het benoemingsmotief, d.w.z. de reden waarom de plant die naam krijgt, bestudeerd. In dit artikel geef ik een beknopt overzicht van al die benoemingsstrategieën.

Er zijn vier belangrijke motieven om een plant een naam te geven waarin een dier voorkomt. De plant kan uiterlijke gelijkenissen vertonen met het dier, wordt door het dier gegeten, heeft dezelfde biotoop als het dier, of het dier heeft een adjectivische waarde in de plantnaam. Daarnaast zijn er nog enkele minder belangrijke motieven.

De belangrijkste reden waarom een plant een dierplantnaam krijgt, is dat iets in de plant op een of andere manier op een (deel van een) dier lijkt. Meestal gaat het dan om vormgelijkenis: de

plant lamsoor (*Limonium vulgare*) bijvoorbeeld, heeft dikke lancetvormige bladeren die melig behaard zijn, en met wat goede wil op een schaapsoor of een lamsoor lijken. Lamsoor is evenwel niet de enige plant waarvoor die vergelijking opgaat: ook wilde melde (*Atriplex*) en zulte (*Aster tripolium*) hebben zulke bladeren, en ook deze planten krijgen de naam *lamsoor*. Die drie planten krijgen die naam niet op dezelfde plaats: in het Gentse wordt de naam *lamsoor* voor melde gebruikt; in het Waasland wordt de naam voor zulte gebruikt en in Zeeuws-Vlaanderen krijgt lamsoor deze naam. Overigens krijgt ook weegbree (*Plantago*) de naam *schaapsoren*, naast de naam *varkensoren*.

Bladeren kunnen ook met een tong vergeleken worden: het ruw parelzaad (*Buglossoides buglossoides*) bijvoorbeeld heeft een ruw behaard blad, en wordt *ossentong* genoemd. Zwaluw tong (*Fallopia convulvulus*) ontleent zijn naam dan weer aan het fijne pijlvormige blad, dat aan een uitgestoken zwaluwtongetje doet denken.

Tenslotte worden bladeren ook vaak geassocieerd met poten of klauwen. Alle planten van de ganzenvoetfamilie hebben ruitvormige bladeren, die aan ganzenpoten doen denken. Ze worden dan ook soms *ganzenpoot* genoemd. Boterbloemsoorten (*Ranunculus*) dra-

gen vaak een naam als *hanenpoot* of *hanenklauw*, die verwijst naar het fijne en diep ingesneden blad van de plant.

Naast de bladeren kunnen ook stengels belangrijk zijn in de naamgeving. Planten die bestaan uit één lange stengel worden vaak vergeleken met een staart: de paardenstaartsoorten (*Equisetum*) bijvoorbeeld worden vanwege hun slanke bouw *paardenstaart* en *kattenstaart* genoemd.

Dierplantnamen met *staart* kunnen ook verwijzen naar de bloeiaar van een plant. De naam *kattenstaart* bijvoorbeeld wordt ook gebruikt voor de lisdodde (*Typha latifolium*), de kattenstaart (*Lythrum*) en de rode ganzenvoet (*Chenopodium rubrum*). Elk van deze planten heeft een lange en harige bloeiaar. Grote weegbree krijgt vanwege z'n fijne harige bloeiaar ook de naam *lammerstaart* en de muizestaart (*Myosurus minimus*) krijgt in Vlaanderen ook de dialectnaam *schaapsstaart*. Het hazenpootje dankt z'n naam aan de dikke harige bloeiaar, die er wel wat als een mini-hazenpoot uit ziet.

Het grootste aantal verschillende dialectnamen voor één plant vinden we voor de grote leeuwenbek (*Antirrhinum majus*). In alle namen die deze plant krijgt, wordt de bloem vergeleken met de muil van een dier: *berenmuil*, *hazen-*

muil, *hazenmondje*, *hazenbakkes*, *kalvermuil*, *kalvertoot*, *kalfsmuil*, *kalvertootje*, *kalvertje*, *keunenmuil*, *konijnenmuil*, *koemuil*, *leeuwenmuil*, *leeuwenbek*, *muilentrekkertje*, *muiltje*, *paardenmuiltje*, *schaapsmuil*, *schapertje*, *schaapsleeuwenbekje*, *snoekenbekje*, *vlasleeuwenbekje*, *zwijsmuiltje* en varianten...

De namen vormen wel duidelijke gebieden: in West-Vlaanderen vinden we hoofdzakelijk samenstellingen met *kalf-*, en Oost-Vlaanderen domineren de samenstellingen met *leeuw-* en tussen de twee in vinden we een langgerekt gebied waar vooral *schaapsmuil* en varianten voorkomen.

Voor de herfsttijloos (*Colchicum autumnale*) en de paarse schubwortel (*Lathraea clandestina*) vinden we namen als *puienaakte*, *puiemoedernaakte*, *padde-moedernaakte*, *paddernaakte*, *padder-naakte madam* etc. De gelijkenis is hier niet letterlijk maar figuurlijk. Beide planten zijn immers kaal: herfsttijloos bloeit voor de bladeren uitkomen, en de bladeren van de paarse schubwortel zijn moeilijk zichtbare schubben. Dat vreemde kale uitzicht wordt vergeleken met de naakte huid van een kikker (pui) of pad: die hebben geen haren, veren of schubben. Planten met doornen worden met kattennagels of kraaienklauwen geassocieerd. Zo krijgen duindoorn (*Hippophae rhamnoides*) en kattedoorn

(*Ononis spinosa*) beide de naam *kattedoorn*; kattedoorn krijgt ook nog de naam *kraaidoorn* en de gewone reigersbek (*Erodium cicutarium*) wordt ook *kraaiklauwen* genoemd.

De leukste groep dierplantnamen ontstaan door gelijkenis, zijn de namen die de bloem van de plant met een groter geheel vergelijken. De krokus bijvoorbeeld krijgt in sommige streken de naam *mossel(tje)*. Die naam vergelijkt de bloemschelp van de krokus, waarin je de drie grote donkergele stampers kan zien, met een openpiepende mosselschelp. Helemaal sprookjesachtig zijn de namen *duifjes-voor-een-wagentje* en *paarden-en-karretjes* voor de monnikskapsoorten (*Aconitum*). Die namen geven een prachtige omschrijving van de speciale bloem, die bestaat uit een grote huid of kap (vgl. de officiële Nederlandse naam), waaruit twee grote slippen hangen: ze heeft inderdaad wat weg van twee paarden die een huifkar trekken.

Het hoeft niet altijd om een letterlijke vormgelijkenis te gaan. De vergelijking kan ook op een ander soort overeenkomst gebaseerd zijn: een plant met een kwalijke geur kan bijvoorbeeld met de bok, een stinkend dier bij uitstek, geassocieerd worden. Dat is bijvoorbeeld zo voor stinkende ganzevoet (*Chenopodium vulvaria*) of stinkend hertshooi

(*Hypericum hircinum*). Deze planten krijgen resp. de namen *bokkenkruid* en *bokkenhout*. Over de eerste van deze planten was meer dan 400 jaar geleden in het Cruydeboek van Dodoens al te lezen:

“Dit heel cruydeken heeft een seer vuylen reuck die den bedorven ende verrotten gesouten visch te boven gaet; het gaet oock den stanck van de bocken te boven. Hippocrates leert dat, als de moeder van de vrouwen ontstelt is ende workinghe oft opstijginghe veroorsaect; men de vrouwen stinckende dinghen moet voor de neuse houden; daer toe is stinckende melde best geschikt. Lobel schrijft dat dit cruydt gheheel stinckende is ghelijck de vuyle onreyne hoeren waernae dit ghemeynlijk kuttencruydt en vulvaria ghenoeemt wordt.”³

Ook de kleur van een plant kan een reden zijn om haar met een dier te associëren. Zo wordt de klaproos vanwege haar rode kleur *coquelicot* of *koekeloerehaan* genoemd. Het rood van de haan moeten we in zijn felgekleurde kam zoeken. Het mooist in deze groep zijn de namen *hanenkinnetjes* en *hanenkulletjes*, die aan de tweestijlige meidoorn (*Crataegus oxyacantha*) en de rozebottel (*Rosa canina*) gegeven worden. *Kulletjes* is in het Wase dialect (waar ook de naam *hanenkulletjes* voorkomt)

een dialectwoord voor teelballen.

Kulletjes wordt in de volksnaam van de hondsroos gebruikt om op de ronde vorm van de vruchten van de plant, de rozebottels, te wijzen. Die rozebottels zijn felrood, wat wordt uitgedrukt door het deel *hane-* in de naam. De benaming *hanekulletjes* is dus samengesteld uit twee delen, die elk een aspect van de rozebottels beschrijven. Eenzelfde procédé moeten we zoeken achter de naam *hanenkinnekens* voor de tweestijlige meidoorn, met dat verschil dat het woord *kullekens* waarschijnlijk verbloemd is tot *kinnekens*. Er zijn overigens nog planten die met geslachtsdelen van dieren vergeleken worden: het knoopkruid (*Centaurea jacea*) wordt *hondskloten* genoemd vanwege de harde ronde bruine vruchtdoosjes; en de bremraap (*Orobancha*) krijgt de naam *hondskul*, waarschijnlijk omdat hij zo vlug opschiet en vanwege zijn negatieve imago, het is namelijk een plant die van rottend afval leeft.

Een tweede belangrijke reden waarom planten een dierplantnaam krijgen, is dat de plant door het bewuste dier gegeten wordt. Een belangrijk voorbeeld hierbij zijn de verschillende planten die aan konijnen gevoederd worden: paardebloem (*Taraxacum officinale*), klaverzuring (*Oxalis corniculata*), smalle weegbree (*Plantago lanceolata*) en gele mor-

genster (*Tragopogon pratensis*), die samen volgende namen opleverden: *konijnesla* (of *-salade*), *keuneplanten*, *keunoor*, *konijnoor*, *konijneklaver* en *keuneten*.

Ook hennen, eenden en ganzen eten bladplanten en lenen hun naam wel eens aan die planten. Het eendekroos bijvoorbeeld is een favoriet voedsel van eenden, en krijgt namen als *ganzeneten*, *ganzegras*, *ganzemuur*, *ganzekruid*, *eendekroos*, *eenderek*, *eendegroen*, *eendერი*, *eendereit*, *eendekruid*, *eendenvuil*, *endrik*, *enzeriet* en *kanareblaren*. Die laatste naam wordt in de streek van Ronse gebruikt, waar *canard* het dialectwoord voor een eend is. Ook muur (*Stellaria media*) wordt met een hoop gelijkaardige namen bedacht: *ganze-moer*, *ganzemoes*, *ganzekruid*, *ganze-muur*, *vogelkruid*, *vogelmuur*, *ganze-murke* en ook nog *goezemoes*. Die laatste naam lijkt op het eerste gezicht geen dierplantnaam, maar is dat wel. *Goes* is namelijk een oud dialectwoord voor een gans. Het werd vooral in West-Vlaanderen gebruikt, maar is er nu bijna uitgestorven. Enkel in plaatsnamen als de Brugse *Goezeputstraat* en het Zeeuws-Vlaamse dorpje *Goes* vinden we het nog terug. Overigens is het woord *goes* duidelijk verwant met het Engelse woord *goose* voor gans. Het woordje *moes* was ons eerst een raadsel,

maar omdat het in ons materiaal naast de vormen *moer* en *muur* voorkomt, kunnen we vermoeden dat het woord verwant is met *muur*, de naam die nu de officiële Nederlandse naam voor de Stellariafamilie geworden is.

Planten die vogelzaad leveren worden bedacht met namen als *duivebloem* voor de zonnebloem (*Helianthum annuus*) en *vogelzaad* of *kanariezaad* voor het kruiskruid (*Senecio*). Ook bessen worden door vogels gegeten, wat we terugvinden in namen als *vogelbessenboom* voor de lijsterbes en *lijsterroos* voor de gelderse roos.

Een diernaam die oorspronkelijk in een plantnaam werd opgenomen omdat de plant door het dier gegeten werd, kan ook best wel eens een symbolische functie krijgen. Zo krijgt de aardpeer of topinamboer (*Helianthum tuberosus*) de naam *varkenspatatten*. Dat woord slaat op het gebruik van de knollen van de plant als varkensvoeder. Maar in tijden van schaarste werden de onsmakelijke knollen ook door mensen gegeten, die die knollen niet echt konden appreciëren. Het is dus best mogelijk dat *varkens-* op den duur een negatieve connotatie kreeg.

De plant moet ook niet letterlijk gegeten worden door een dier om voor deze

benoemingsstrategie in aanmerking te komen. Er zijn bijvoorbeeld planten die bijen aantrekken door hun hoge nectar-gehalte, en daarnaar vernoemd worden. Bernagie (*Borago officinalis*) bijvoorbeeld krijgt de naam *bijbloemetje*; citroenmelisse (*Melissa officinalis*) krijgt de naam *bijekruid* en de gewone brunel (*Prunella vulgaris*) wordt *bijen-korfje* genoemd. Die laatste naam is ook een metafoor: de bloem van de brunel bestaat uit een torentje van verwelkte bloemen waarop steeds weer nieuwe komen; het chaotische geheel heeft wel wat weg van een bijenkorf. Maar toch is het vooral het hoge nectargehalte van de plant dat tot deze naam leidde.

Er zijn ook plantennamen die erop lijken te wijzen dat de plant door een dier gegeten wordt, terwijl dat niet zo is. Sommigen zouden bijvoorbeeld uit de naam *molsla* kunnen opmaken dat paardebloemen (*Taraxacum officinale*) door mollen gegeten worden. Dat is niet juist; mollen eten overigens enkel dierlijk voedsel. Maar de paardebloembladeren worden wel door de mens gegeten. De bladeren zijn wel wat bitter, maar dat verbetert als de bladeren onder de grond gegroeid zijn, zodat ze witter, zachter en smakelijker zijn. Daarom werden paardebloemen vroeger vaak onder aardehoopjes bedolven, zodat de bladeren smakelijk zouden blijven tot ze groot

genoeg waren om op te eten. (Hetzelfde procédé wordt overigens nog steeds gebruikt voor witloof.) De planten zaten dus onder aardehoopjes, die met molschoopjes vergeleken werden, vandaar de naam *molsla*, die eigenlijk staat voor een begrip als 'molshoopsla'.

Een derde belangrijke reden waarom planten naar een dier genoemd worden is dat ze dezelfde biotoop hebben. Een goed voorbeeld daarvan zijn de waterplanten die naar waterdieren genoemd worden. Het eendekroos (*Lemna*) bijvoorbeeld krijgt verschillende namen met *eend* en *gans*, maar ook namen als *paddengerek*, *puitenrek*, *puirek*, *puitegras*, *puitedrek*, *puitegroen*, *puitegrei*, *puidegrei*, *puiteblaren*, *puitereit*, *puideriet* en *puimos*. Overigens zijn de namen met *eend* en *gans* niet alleen uit de eetgewoonten van deze dieren ontstaan; dat deze dieren ook watervogels zijn is niet toevallig.

Weideplanten worden dan weer met weidevogels geassocieerd. Gele ganzenbloemen (*Chrysanthemum segetum*) en de margriet (*Leucanthemum vulgare*) krijgen de naam *ganzenbloem*, terwijl de kievitsbloem (*Fritillaria meleagris*) naar de kievit genoemd wordt, bv. ook *kievit(je)*, *kievitse(i)eren*. Het pijlkruid, ook een plant die in het water groeit, wordt *snoekkruid* genoemd. Een heel mooi

woord in deze categorie dierplantnamen is *palingkwekers*, een naam gebruikt voor de engelwortel (*Angelica sylvestris*). De plant wordt waarschijnlijk zo genoemd omdat ze veelvuldig bij beken en andere zoetwaterlopen groeit, de plaatsen waar we dus ook palingen vinden. Ook leuk is de benaming *snoekgeld* voor de kikkerbeet (*Hydrocharus morosus-ranae*). De plant heeft schijfvormige ronde bronskleurige bladen, die plat op het water drijven. 'Geld op het water' dus, overigens een naam voor deze plant in andere streken. In onze variant *snoekgeld* zit de verwijzing naar het water dus in *snoek*.

Een vierde groep dierplantnamen bevat de woorden waarin de diernaam niet letterlijk opgevat moet worden, maar veeleer een adjectivische functie heeft. Hij betekent dan iets als 'groot', 'klein', 'goed' of 'slecht'. Een bekend voorbeeld zijn de verschillende plantnamen die beginnen met *hond*-. Enkele voorbeelden: *hondsroos* voor de rozebottel (*Rosa canina*), *hondekervel* voor het duizendblad (*Achillea millefolium*), *hondsvenkel* en *hondsdille* voor de verschillende kamillesoorten (*Anthemis* en *Matricaria*). In al deze benamingen heeft *hond* de betekenis 'slecht', 'slechte soort'. Het gaat telkens om planten die op een gewaardeerde en geliefde plant

lijken, zoals de roos, venkel, dille of kervel. Maar het zijn minderwaardige varianten: ze zijn niet zo mooi, of niet zo lekker.

Een extremer geval is de namen met *wolf*. Planten die zo'n naam dragen zijn bijna altijd giftig. Wolfskers (*Atropa bella-donna*) bijvoorbeeld heeft vruchten die wel wat op kersen lijken, maar heel giftig zijn (één kers is dodelijk). Waarschijnlijk wordt die giftigheid aangeduid door de naam met *wolf*.

Dialectnamen voor deze plant in andere streken zijn bijna altijd met het woord *dood* samengesteld. Ook in de naam van kruisbladige wolfsmelk (*Euphorbia lathyris*), wolfsmelk, wijst *wolf-* op de giftigheid van de plant, meer bepaald van het dikke witte melksap dat uit de plant vloeit als ze bijvoorbeeld gebroken wordt. Een giftig soort melk dus... De gele monnikskap, ook een giftige plant, krijgt de naam *wolfskruid*.

Het determinans *paard* in een plantnaam kan erop wijzen dat het om een grote plant gaat. Zo vinden we voor de speerdistel (*Cirsium lanceolatum*) en de wegdistel (*Onopordon acanthium*), zo ongeveer de twee grootste distels die in onze streek voorkomen, resp. de namen *paarddestekel* en *paardedistel*. In het oude kruidenwoordenboek van Samyn lezen we dat de naam *paardedistel* niet voor een bepaalde plant gebruikt wordt, maar

voor alle grotere soorten:

“Peerededistel: Soort van kloeken hoogstammigen distel met groote bladeren en harde stekels.”

Planten kunnen hun naam ook te danken hebben aan het gebruik dat de mens van deze plant maakt. Een goed voorbeeld daarvan zijn de verschillende planten die de naam *palingkruid* krijgen: ze worden allemaal gebruikt bij het klaarmaken van paling. In onze streek gaat de naam *palingkruid* naar de citroenmelisse (*Melissa officinalis*) en pepermunt (*Mentha piperita*). Hondsdraf (*Glechoma hederacea*) wordt ook *palingrank* genoemd. Ik vermoed dat ook deze plant als palingkruid gebruikt wordt: ze heeft een frisse muntige smaak en komt overvloedig voor.

Naast de vier bovengenoemde benoemingsstrategieën, die voor een heel aantal plantnamen gebruikt worden, zijn er ook minder belangrijke.

Sommige planten worden specifiek gebruikt om dieren te verjagen. Zo staat er in verschillende tuinen een ‘mollenplant’. Meestal is dat een kruisbladige wolfsmelk (*Euphorbia lathyris*) of een doornappel (*Datura stramonium*), twee planten met de reputatie de mollen uit de tuin te houden. Vroeger werd klein ongedierte in huis niet met chemische middelen, maar met planten verjaagd.

Men bestrooide de vloer bijvoorbeeld met stinkende kamille (*Anthemis cotula*). Bij het belopen kraakten de stengels en kwam een etherische olie vrij, die ongedierte weghield, zoals uit de benaming *muggekruid* blijkt. De margriet (*Leucanthemum vulgare*) werd op een gelijkaardige manier gebruikt om vlooiën weg te houden, en kreeg de naam *vlooiëkruid*. Lievevrouwebedstro (*Galium odoratum*) werd *mottenkruid* genoemd en het boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*) kreeg de naam *luiskruid*. De naam *wormkruid* voor diezelfde plant getuigt dan weer van het gebruik van de plant als ontwormingsmiddel, wat beschreven wordt door Dodoens:

“Het saet van dit cruydt wordt van het gemeen volck tegen de wormen des buycks - soo wel de lange als de ronde - gebruyckt: want het jaegt die uut en doodtse in wat manieren dattet ingenomen wordt.”

Planten werden niet alleen gebruikt om dieren te verjagen, maar ook om ze te vangen. Het sap van de maretak bijvoorbeeld is heel slijmerig en plakkerig. Vroeger smeerde men het op takken van de bomen, zodat de vogels die erop neerstreken niet meer weg konden en gemakkelijk gevangen konden worden. Daar komt waarschijnlijk de naam *vogellijm* voor deze plant vandaan. Valeriaan (*Valeriana officinalis*) trekt

katten aan, en krijgt daarom natuurlijk de naam *kattenkruid*. In West-Vlaanderen krijgt ze ook de naam *katte-pier*. Omtrent de verklaring van die naam zijn de gekste theorieën bedacht. Paque, een bekend kruidkundige van rond de eeuwwisseling, meende bijvoorbeeld dat de plant *pier* genoemd werd omdat haar wortels in de grond, bij de pieren, zaten. Dat zal wel zo zijn, maar een relevante verklaring voor de naam *kattenpier* is dit natuurlijk niet. Zo kunnen we namelijk wel iedere plant *pier* gaan noemen. Maar *pier* is een oud dialectwoord voor ‘lokmiddel’, ‘aas’. Het werkwoord *pieren* staat nu zelfs nog in Van Dale en betekent ‘lokken, vangen via een valstrik’. Als we daarbij dan ook nog weten dat valeriaan in de middeleeuwen gebruikt werd om katten bijeen te lokken, zodat ze konden worden doodgeslagen (katten konden in grote steden nogal een plaag worden), dan ligt de verklaring voor de hand. Valeriaan draagt in sommige dialecten nog steeds een naam die verwijst naar het oude gebruik er katten mee te vangen.

Men heeft lang gedacht dat de plantnaam *koekoeksbloem* wees op het bloeitijdstip van de plant; maar dat is waarschijnlijk niet zo. Ten eerste is die tijdstipaanduiding veel te vaag; ten tweede vinden we bij de planten die de naam *koekoeksbloem* dragen geen overeen-

komst in bloeitijd. In ons gebied vinden we zes planten met de naam *koekoeksbloem*. De bosanemoon (*Anemone nemorosa*) bloeit van maart tot mei. De echte koekoeksbloem (*Lychnis flos-cuculi*) bloeit van mei tot augustus. De pinksterbloem (*Cardamine pratensis*) bloeit van april tot juni. De meeste klaversoorten (*Oxalis*) dragen bloemen van juni tot september. Gehoornde klaverzuring (*Oxalis corniculata*) bloeit van mei tot oktober en de margriet (*Leucanthemum vulgare*) tenslotte bloeit van mei tot september. De koekoek is in ons land van april tot oktober. Van een frappante tijdsovereenkomst kunnen we hier dus niet spreken. Nochtans dragen al deze namen op bepaalde plaatsen in Vlaanderen de naam *koekoeksbloem*. Een poging om de populariteit van die naam te verklaren vinden we in een artikel van J. L. Pauwels.⁴ Volgens hem is de naam *koekoeksbloem* een vervorming van een ouder woord, *cogul* of *cogall*, dat na verloop van tijd niet meer begrepen werd en vervormd werd tot *koekoeksbloem*, naar analogie met namen als *kievitsbloem*. Het woord *cogall* zou Keltisch zijn en iets als 'onkruid' betekenen. Of deze theorie nu de enige juiste verklaring voor de naam *koekoeksbloem* is weten we niet, maar Pauwels laat ons inzien dat we ons niet moeten blindstaren op het concept 'koekoek' in deze plantnaam. Het is heel

goed mogelijk dat *koekoek* gewoon een verandering is van een oorspronkelijk ander woord.

Nu we toch bij de koekoek aanbeland zijn wil ik het ook nog even hebben over de benaming *koekoeksspeeksel*, die we vinden voor de pinksterbloem (*Cardamine pratensis*).

Koekoeksspeeksel is niet alleen een benaming voor de plant; het is ook de naam voor de afscheiding van de schuimcicad (*Philaenus spumarius*), een insect dat op verschillende voorjaarsbloeiërs te vinden is. Het beestje scheidt een slijmerig wit vocht af, dat vroeger aangezien werd als koekoeksspeeksel, vandaar de naam. Maar hoe het precies met de naamgeving voor de plant zit, is niet duidelijk. De ene mogelijkheid is dat het slijm *koekoeksspeeksel* genoemd werd, en dat die benaming dan overging op de plant waarop het slijm gevonden werd, zodat de plant de naam *koekoeksspeeksel* of gewoon *koekoeksbloem* kreeg. De andere mogelijkheid is dat men het vreemde slijm op planten vond die *koekoeksbloem* genoemd werden, en de afscheiding dan maar met de naam van de plant associeerde, zodat het slijm zijn naam aan de plant dankt.

Ook leuk zijn plantnamen die verklaard worden door een legende of door de mythologie. Natuurlijk is zo'n verhaal

niet noodzakelijk de oorsprong van de plantennaam. Het verhaal kan ook best achteraf bedacht zijn om de naam een verklaring te geven. Zo beweert men over het *haviskruid* (*Hieracum*) dat de haviken er hun ogen mee wassen, om goed te kunnen zien, vandaar de namen *haviskruid* en *sperwerkruid*. (sperwer en havik zijn verwant).

Een soortgelijk verhaal gaat over stinkende gouwe (*Chelidonium majus*); hierover wordt verteld dat zwaluwen er de ogen van hun pasgeboren jongen mee inwreven. Dat verhaal verklaart de namen *zwaluwkruid* en *zwaalmkruid*.

Overigens probeerden ook mensen dit kruid vaak zelf uit als oogmiddel, vaak met kwalijke gevolgen: het plantensap kan blindheid veroorzaken. De naam *leeuwenbek* voor *Antirrhinum majus* wordt door een mythe ook als volgt verklaard:

“Hercules treedt op in de sage van het leeuwenbekje; Hercules had den reusachtigen leeuw Nemea gedood, deze kon alleen verslagen worden door iemand, die niet gewapend was. Nemea was daarom lang een schrik voor heel Griekenland geweest. Zelfs op den Olympus juichte men Hercules’ daad toe en alle goden brachten hem geschenken. Flora, de bloemengodin, wilde hem een krans maken en schiep daartoe een nieuwe bloem, die in haar bouw en kleur op den bloedigen

muil van het ondieer geleek.”⁵

Om af te sluiten nog een naam die buiten alle categorieën valt: voor kattedoorn (*Ononis spinosa*) vond ik de naam *ossenbreke*. Ik laat het woord verklaren door twee kenners uit de zestiende eeuw, nl. Leonhart Fuchs: “Sommige noement ossenbreke, om dat sijn wortel somtijds eenen ploech hout staende, also dat sijn den ossen oft peerden haren ganck breect ende belet.”

en ook nog Rembert Dodoens:

“(ossenbreke) ... twelck niet lichtelyck uytgheroyt en can worden ende van niet haest en vergaet: en wordt daerom van de lantluyden seer ghehaet ende noode gesien.”

Het zijn dus de lange en taaie wortels van de plant die landbouwers tijdens het ploegen hinderen: de ploeg blijft eraan hangen en de os moet stoppen, zodat zijn gang gebroken is.

Onze studie heeft duidelijk gemaakt dat de namen van planten niet willekeurig ontstaan zijn, maar grotendeels een patroon van benoemingsmotieven volgen. Dat patroon hebben we hier proberen bloot te leggen. De dierplantnamen die hierboven opgenoemd zijn, zijn ongetwijfeld maar een fractie van de plantnamen die ooit in deze streken bestaan hebben. Jammer genoeg zijn de traditionele plantnamen nu heel snel aan het verdwijnen. De registratie van de dialectwoorden van planten is een dringende taak. Wie zelf nog oude volksna-

men van planten kent, mag die altijd doorgeven aan de redactie van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, Universiteit Gent, Blandijnberg 2, 9000 Gent.

Voetnoten

1 Tineke De Pauw, "*Goezemoes en hanenkulleken: dierplantnamen in de Vlaamse dialecten*", onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1997

2. We danken Har Brok, dialectoloog aan het P. J. Meertensinstituut in Amsterdam, die ons het uitgebreide materiaal van de Zuidnederlandse Dialectcentrale in gedigitaliseerde vorm ter beschikking stelde.

3. Geciteerd naar Vandenbussche, L., "*Onze volkstaal voor kruiden en artsenijen.*" 1955. blz. 191

4. Pauwels, J. L., "De koekoek in plantnamen", in: *Eigen schoon en De Brabander* 1937, blz. 81-85

5. Naar Van Wijk G. in Heukels H., "*Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*", 1987 (reprint), blz. XCVII.

BAKKERIJMUSEUM

Bij het verlaten van de autosnelweg in Veurne (afrit 1) ziet U rechts onmiddellijk de schilderachtige gebouwen liggen van de 17de eeuwse Zuidgasthuishoeve waar het Bakkerijmuseum is ondergebracht.

Op een mote staat ons sierlijk molentje "Duveltje der Nachten". Deze éénmansstaakmolen werd in 1995 ingehuldigd en zal in de nabije toekomst gebruikt worden om in eigen behoeften van bloem te voorzien.

In het uitzonderlijk kader van het vroegere woonhuis vindt U een collectie primitieve gebruiksvoorwerpen, prachtige vormen en machines van de brood-, banket-, suikerbakkerij, ijsbereiding, chocolaterie, hostie- en wafelbak.

Ons snoepwinkeltje en bakkerijtje anno 1900, de Leuvense stoof en de oude houtoven doen U dromen van lang vervlogen tijden.

Het 14de eeuwse keldertje is omgevormd tot een tijdelijke tentoonstellingsruimte.

In de vroegere melkstal werd een nieuwe bakdemonstratieruimte met gezellige gelagzaal ondergebracht.

U kunt er tevens op het videoscherm de evolutie volgen "Van graan tot brood".

Een aparte tentoonstelling toont U "Historische en hedendaagse broden uit de wereld".

Geleid bezoek steeds mogelijk op afspraak.

Tijdens de schoolvakantie : telkens op dinsdag bakdemonstratie doorlopend van 10 tot 16 uur. (Uitgezonderd feestdagen).

ALVAST HARTELIJK WELKOM !

1 APRIL - 30 SEPTEMBER:

10-12 u. En 14-18 u. (weekend 14-18 u.)

1 OKTOBER - 31 MAART:

14-17 u. (gesloten op zaterdag)

GESLOTEN OP VRIJDAG (uitg. juli en augustus)

Albert I-laan, 2, 8630 Veurne - tel. 058/31.38.97 - fax 058/31.24.71

UITDAGING TOT EEN TWEEGEVECHT IN DE 16DE EN 17DE EEUW : Waasmunster, Zingem en Gent.

W.L. BRAEKMAN

Ontelbaar zijn in gerechtelijke archieven de gevallen van messengevechten met dodelijke afloop. Zeer dikwijls gebeurden die in herbergen of op de straat al dan niet na een twist die in de herberg begonnen werd en b.v. op de weg naar huis zijn bloedig beslag kreeg. Vooraleer een dergelijk messengevecht aan te vangen, werd de tegenstander dikwijls op een formele manier uitgedaagd. Dit gebruik kon allerlei vormen aannemen. Een paar voorbeelden laten we hier volgen.

Het mes in de tafel geplamt : Waasmunster (1577) en Zingem (1635).

Een zekere Jan Bevys, "*kuerbroeder der prochie van Waasmunster*", werd in 1577 gerechtelijk vervolgd wegens allerlei feiten door hem in de loop der jaren gepleegd.¹ Toen men op het dorp "*was houdende de generale monsteringe vande weerbaer mannen*" in de herberg van Adriaen Hense, had Jan Bevys daar "*querelen ende questien*" gezocht met zijn "*gelachgenooten*". Bevys was een opvliegend man en een vechtersbaas die bij de minste aanleiding steeds klaar stond voor een messengevecht. Ook toen was dat het geval. Hij daagde gelijk wie van de aanwezigen uit. Daartoe was hij "*stekende eenen blooten opsteker² inde tafele, seggende tot hemlieden dese ofte diergelijcke woir-*

den in substantie : 'dat is voir alle de ghene die hier int gelach zijn : diet lust, die pluckt !'". Een van de aanwezigen, een zekere Jan Vos, was zo vermetel op die invitatie in te gaan. Door deze "*irritatie*" zo "*geprovoceert wesende*", gooidde hij bij wijze van antwoord een volle pot bier naar het hoofd van Jan Bevys. Deze trok echter dadelijk zijn mes uit de tafel en stak Jan Vos zonder verdere plichtplegingen neer. Hij overleed enkele dagen later. In 1635 horen we van een gelijkaardig geval te Zingem.³ Op tweede Pinksterdag had toen in de herberg van Joos de Groot een messengevecht plaats waarbij Adriaen der Nedullen dodelijk gewond raakte. De dader, Adriaen de Groote, kwam de herberg binnen en zocht blijkbaar ruzie. Zijn neef, die reeds voor hem binnengekomen was, had het daar toen al aan de stok met een paar andere stamgasten. Het bleef bij verbaal geweld. Op dat ogenblik kwam De Groote binnen. Hij mengt zich onmiddellijk in de twist en is niet van plan het bij woorden te laten. Hij was immers "*huyttreckende een blooter snijder, stekende daarmede inde taffel, segghende : 'wie dat wilt..., diet op mijn cosijn heeft, die hevet op mij!'*". Die manier van uitdagen bleef in rurale middens eeuwenlang in gebruik. Volgens Jules Huytens, een nu zogoed als geheel vergeten Oostvlaams 'folklorist' uit de vorige eeuw⁴, zat het messenvech-

ten de Vlaamse boeren ook in zijn tijd nog in het bloed. Hij noemt het een bloedige praktijk die vooral op zon- en feestdagen werd beoefend en aan bepaalde regels was gebonden.⁵ In de streek van Ninove gebeurde volgens hem deze uitdaging tot het vechten als volgt : de uitdager liet zijn mes dat hij in het tafelblad had geploft trillen. Zolang dit trillen duurde kon de uitgedaagde zijn verontschuldigungen aanbieden. Zweeg hij dan trok de uitdager zijn mes uit de tafel en het gevecht begon.

De handschoen : Waasmunster (1615) en Gent (1692).

Reeds vanaf de vroege middeleeuwen bestond in de hogere kringen van ridders en edelvrouwen, de gewoonte om iemand b.v. wegens belediging tot een tweegevecht uit te dagen met een gebruik dat men "*jeter son gage*" noemde. De uitdager gooide zijn handschoen voor de voeten van zijn tegenstander.⁶ Werd die "*gage*" opgenomen, dan was dat een teken dat de uitgedaagde tot vechten bereid was, wat ook nu nog blijkt uit de uitdrukking "de handschoen opnemen of oprapen". Vele eeuwen later blijkt dit gebruik ook onder het gewone volk verspreid geweest te zijn. In 1615 was Joos de Meij te Waasmunster om de ene of andere reden in ruzie gevallen met zijn zwager, Pieter van Grembergen.⁷ Hij

schreef hem "*eenen brieff ... daerinne sluytende een handschoen*". In die brief liet hij Van Grembergen weten dat hij, "*gheen en middel hebbende om sijn recht te vervolgen*", voor zichzelf had uitgemaakt dat hij "*begeerde Pieter van Grembergen tegen hem te vechten, dat hij te seecker ure hem tegen vinden⁸ soude, ende de hantschoen metten rapier commen halen ...*". Een ander voorbeeld is gelocaliseerd in het hart van Gent en dateert uit 1692. De baljuw van de Gentse vismarkt en van de "*gentsche waeteren*" was toen Pieter Emanuel Janssens. Een van zijn taken bestond erin erop toe te zien dat gedurende de periode dat de vissen paren en kuit schieten, de vissers hun geliefd tijdverdrijf tijdelijk staakten. In 1691 had een zekere Carel van Loo "*ghecalangiert⁹ ter causen van ghevischt thebben in besloten tijde*". Dat had Van Loo hem bijzonder kwalijk genomen ... Op nieuwjaarsdag 1692 kwam hij Janssens tegen, toen die samen met zijn dochter na de mis uit de Sint-Niklaaskerk kwam. Van Loo ontstak dadelijk in een zeker voor visser wel heel ongevoon hevige woede. Hij greep Janssens dadelijk "*bij de cravatte*", beroofde hem van zijn "*rapiere*" en sleurde hem mee tot voor de brouwerij De Valcke in de Veldstraat, voortdurende "*profererende¹⁰ menichvuldighe injurien ende dreijghementen*".

Eindelijk slaagde Janssens erin zich los te rukken en een huis binnen te vluchten. Vanop de straat daagde Van Loo hem daarop uit tot een tweegevecht in regel : “*hij heeft gheworpen sijne handschoen op de straete, segghende : 'stelt mij ure, jean foutre!*”¹¹, ende sal u ver-moorden !”¹². Na nog wat geraasd en getierd te hebben, droop Van Loo af. Of hij zijn handschoen op straat achterliet of die meenam, wordt niet vermeld. Het was natuurlijk ook niet belangrijk. Baljuw Janssens nam de handschoen in alle geval niet op ... althans niet letterlijk. Wel figuurlijk - op zijn manier dan - want hij legde klacht neer tegen de heetgebakerde en wraakzuchtige visser en richtte zich daarbij rechtstreeks tot het hoogste gerechtshof, de Raad van Vlaanderen. Die oordeelde natuurlijk dat ze zich met dergelijk klein midrijf niet kon inlaten en seponerde de klacht. Interessant in deze zaak is echter wel de manier waarop de visser de baljuw uitdaagt. De eenvoudige man was blijkbaar vertrouwd met de symbolische waarde van het handschoenwerpen, een toen al vele eeuwen oud maar blijkbaar nog niet geheel vergeten gebruik.

Voetnoten

1. RA Beveren, *Land van Waas*, nr. 1894, fol. 114r.
2. *opsteker* : een soort mes.
3. RA Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 6914.
4. P. De Keyser, “Een vergeten Oostvlaamse Folklorist Jules Huytens (1823-1884)”, *OvZ* 17 (1942), 68.
5. J. Huytens, *Etudes sur les moeurs, les superstitions et le language de nos Ancêtres...* (Gand, 1861), pp. 57-60.
6. J.J. Jusserand, *Les sports et jeux d'exercice dans l'ancienne France* (Paris, 1910), p. 352.
7. RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse periode*, nr. 931.
8. *tegen vinden* : naar hem toe komen.
9. *ghecalangiert* : in overtreding genomen.
10. *profererende* : uitbrakende.
11. *jean foutre* : Fr. schurk.
12. RA Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 6988.

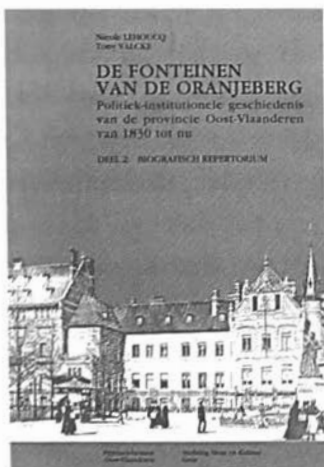

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kouter 1 - 9000 Gent - Tel. 09/225.75.41

Nicole LEHOUCQ
Tony VALCKE

**DE FONTEINEN
VAN DE ORANJEBERG**

Politiek-institutionele geschiedenis
van de provincie Oost-Vlaanderen
van 1830 tot nu.

DEEL 2 . BIOGRAFISCH REPERTORIUM

met gegevens over de 18 gouverneurs, 80 gedeputeerden, 18 voorzitters van de Provincieraad, 1335 provincieraadsleden en 9 provinciegriffiers die de provincie Oost-Vlaanderen de voorbije 160 jaar hebben bestuurd en besturen.

452 p., 225 foto's
1.500 fr.

Bestelling:
Uitgeverij Stichting Mens en Cultuur
Groot-Brittanniëlaan 43
9000 Gent
of
via de boekhandel
ISBN 90-72931-71-8

Een bijzonder nuttig naslagwerk!
Uitgave i.s.m. het Provinciebestuur
Oost-Vlaanderen

EEN RIJKE STINKERD

Danny LAMARCQ

Als je al eens een hoopje vijffrankstukken hebt moeten tellen, zul je ongetwijfeld hebben vastgesteld dat je vingers een wel hoogst onaangenaam geurtje hadden. Geld stinkt niet, is dus niet meer dan een fabeltje. Het ruikt wel degelijk onaangenaam. Maar wie dacht dat ook de uitdrukking "*het is een rijke stinkerd*"¹ met dat geurtje verband houdt slaat de bal lelijk mis.

In ieder geval laat het gezegde al vermoeden dat er aan onze rijke wel degelijk een geurtje zit. En we moeten dat nogal letterlijk opvatten. Het heeft immers te maken met de manier van begraven die men tot diep in de 18de eeuw, ook in Oost-Vlaanderen toepaste. Maar, voor een goed begrip moeten we toch wel erg ver teruggaan in de tijd.

In de prehistorie en in de Romeinse Tijd ging men de doden begraven op specifieke begraafplaatsen, buiten de kern van het dorp of de stad gelegen. Zo deden de eerste Christenen het trouwens ook. Maar, vrij snel komt er een beweging op gang waarbij men de doden midden de levenden gaat begraven. De kerkhoven worden in het centrum van het dorp ingericht, vooral rond de kerk zelf. Meer nog, onder invloed van de heiligenverering gaat men ook in de kerk mensen begraven. Het was zo dat het volk zelf spontaan een heilige ging vereeren en niet zelden ging men precies boven diens graf een kerk optrekken, met

het altaar boven het graf van die heilige. Nu wou iedereen een graantje meepikken van de heilzame invloed van die heilige en dus wou men zo dicht mogelijk bij de heilige worden begraven. Met andere woorden in de kerk, en het liefst in het koor van de kerk.

De kerkelijke overheid gaat zich daar van meet af aan tegen verzetten, en ze blijft dat ook doen, althans op papier, maar ze ziet vlug in dat ze water in de wijn moet doen, want tegen de traditie is ze niet opgewassen. Men tovert dan maar een compromis uit de hoed, waarbij men begraven in de kerk verbiedt, maar waarbij men een uitzondering maakt voor verdienstelijke personen, zowel geestelijken als leken. En, "verdienstelijk", moet je - hoe kan het ook anders - vertalen door "invloedrijk, machtig en rijk." Het zijn dus vooral de rijken die in de kerk begraven worden. Dat kan je trouwens vandaag nog zien bij een bezoek aan om het even welke kerk. Altijd vind je wel een plaatselijke hoge heer die er begraven ligt. Egmont in Zottegem is daar een mooi voorbeeld van. Na verloop van tijd ging al dat gegraaf in de kerk natuurlijk voor problemen zorgen. De kerkvloer moest voortdurend opengebroken worden, en men zag er geen graten in om zelfs tijdens een kerkdienst met kisten en lijken te slepen. Onder de kerkvloer werd het een labyrint van grafkeldertjes en de grafplaten

die de rijken op hun laatste rustplaats wilden, zorgden voor een mozaïek om duizelig van te worden.

Het is dan ook niet te verwonderen dat in de dekenale visitatieverslagen - dat zijn rapporten over de toestand van de kerk en de parochie die de deken elk jaar opmaakte - bijvoorbeeld in het Land van Aalst telkens weer veel aandacht wordt besteed aan de staat van de kerkvloer. Zelden is die in goede staat en met de regelmaat van een klok wordt hij vernieuwd. Dat men over de oneffen vloer struikelde, tot daar nog aan toe.

Maar al dat begraven had nog een sterker neveneffect: in de kerk hing een doordringende lijkgeur, een geur die in de zomer uitgroeide tot een verpestende stank. Men probeert dat tegen te gaan door de kisten te bekleden met in azijn gedrenkt grauw papier, met het strooien van geurige kruiden ook. En men vaardigt reglementen uit om de kisten dieper te begraven en er zand over te gooien. Het bleef echter allemaal boter aan de galg.

De rijken bleven stinken, tot op het einde van de 18de eeuw werd verboden nog langer in de kerk te begraven.

Voetnoten

1. Ruud SPRUIT, *De dood onder ogen. Een cultuurgeschiedenis van sterven, begraven, cremen en rouw*, Houten: De Haan, 1986, inzonderheid pp. 19-22 en 73.

Philippe ARIES, *Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*, Amsterdam/Brussel: Elsevier, 1987, inzonderheid pp. 48-67 en 502.

Jozef DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796. Deel II. De Parochiekerken*, Dendermonde: eigen beheer, 1975.

DE EERLIJKE KUNDE EN KUNST VOOR EENVOUDIGE LIEDEN

Renaat VAN DER LINDEN

Robert Van Grootenbruel, Maurice Eggermont, Maurice Van Lauwe en andere auteurs.

Elke wetenschap speurt naar onderwerpen en voorwerpen. Waar schuilt een verschil? We betrekken een onderwerp in ons denken en spreken of leggen het vast in een tekst. Een voorwerp benaderen we met de geest, de ogen, de handen en we zoeken hoe het ontstaat, innerlijk en uiterlijk. Ontstaan, groei en totaliteit van een voorwerp zijn zelden duidelijk bekend. We letten op een indrukwekkende fabriek, zware en ingewikkelde machines, maar minieme elementen uit onze dagdagelijkse omgeving ontsnappen aan onze aandacht. Vatten we wel hoe ook kleine delen of onderdelen de greep van een hand of een geestesinspanning impliceren?

Nemen we bijvoorbeeld een deel van een fiets, de norm en vorm van een eigendomsteken, veelal bevestigd op het raam vooraan. Wie let op de tekens bij de tekst "gewaarborgd fabrikaat"? Daar horen allerlei sieraden bij. Een voorbeeld: "THOMPSON" met een zespuntige ster, daarin een gekwartileerde cirkel en vier motieven. Hoe te verklaren? Mijn vriend Robert Van Grootenbruele, oud-renner, verkoper en hersteller van rijwielen te Strijpen, bestelde fietsonderdelen bij een groothandelaar te

Geraardsbergen die het merk "Thompson" in zijn schild voert. De renner Robert oordeelt evenwel dat zijn eigen naam best op de verkochte fietsen mag prijken, als fabrieksmerk.

De aanduiding heeft op menig tuig gestaan: R. V. GROOTENBRUELE - gewaarborgd fabrikaat - STRYPEN. Sinds enkele jaren krijgen klanten deze tekst, in flikkerende letters op hun fiets:

Mijn doel bestaat erin aan te wijzen hoe een fietsenverkoper met een onvermoed 'eigen merk' een plaats verdient in de studie van het volksleven en in een 'kleinschalige' industriële archeologie, en samen met hem de vele andere fietsherstellers en -verkopers.¹ In die zin hoort een fietshandelaar thuis in het volksleven, daar zijn naam (van de beroemde renner) en ook die van het dorp rondtoert langs vele wegen. De naam van Robert schitterde als winnaar op sportbladzijden; hij won menigmaal een beker.

Na een bezoek aan Robert treft me het boek "*Dorpsromantiek uit vroeger jaren met Spanning en Humor van A tot Z, 1886-1944*" van Maurice Eggermont. Welk gegeven bindt me plots? Maurice

Eggermont stamt uit een uiterst arme werkmansfamilie, zoals hij ootmoedig bekent in zijn boek. Hij treedt ons tegemoet als een uitzonderlijke persoonlijkheid. Hij is negentig procent autodidact, heeft zijn hele leven gewerkt aan zijn ontwikkeling door zelfstudie, las vele boeken en gedurende vele jaren groeit in hem het besef dat hij persoonlijk in staat is zijn bewegende leven op papier vast te leggen. Het geschiedt op zijn oppensioenstelling. Hij is verplicht de publicatie in eigen beheer op de markt te brengen. Het boek pronkt met een dubbele, eigenaardige titel en bevat allerlei wetenswaardigheden, gegevens uit de eerste 'geute': de kermis, het Sint-Pietersvuur, de dood van zijn vader, de begrafenis van zijn moeder en dies meer. Er past een uittreksel bij: *"In augustus 1942 ben ik dan bij Octaaf Glorieux aan de dorsmachine gaan werken. Dat was in Harmignies. De dorsmachine was voor mij altijd een uitzonderlijke belevenis geweest en dit van kindsbeen af. Ik weet nog goed ... dat ik in dat slameurig werk altijd veel belang heb gesteld. Zo ook als ik die loeders daar zag rondlopen met een roden halsdoek rond de nek, een tjoepken op hun hoofd en de blauwe broek vastgehecht met een machinekoorde rond het lijf, met opgesloofde hemdsmouwen, vuil en zwart gelijk moorkies gat, al tuiten en al swanselen naar het jonge vrouwvolk dat daar in hun omgeving was. Het was een waar*

genoegen ze daar aan het werk te zien met de keldervijze (kriek) om de dorsmachine en de stoomketel zo veel mogelijk waterpas te zetten."

Na deze situatieschets krijg je vijftien bladzijden over de hang en gang van het seizoenarbeidersleven, rond en met de dorsmachine, in een uithoek van West-Vlaanderen of in Wallonië o.a. met de "Lanz Bulldog"-tractor, 85 paardekracht. Past bij dit typetuig van industriële archeologie als zulke dorsmachine niet de ideale uitleg, in en door dit (dag)boek, lillend en trillend met de betrokken personen? Bij de tekst trekken een zestal foto's de aandacht, nummer tien, elf, twaalf, dertien, veertien, vijftien, als de lichte en zware getuigenissen van uitputtend slameur.

Hierna komen we terecht in de stille, rustige kamer van een haarkapper. Maurits Van Lauwe (25.11.1900-15.07.1983), "coiffeur" te Sleidinge, beschikt als 82-jarige over de moed een autobiografie te schrijven in een opraking van alle mogelijke herinneringen. De titel treft: *"Zo leefde en werkte ik ... Het levensverhaal van een jongen uit een arbeidersgezin (1900-1982) en tevens een brokje sleinse geschiedenis"* door Maurice Van Lauwe, uitgegeven in eigen beheer, Sleidinge 1982. Een heimat-schrijver en andere auteurs bieden u een sfeer en een omgeving. Een auto-

biografisch verteller levert vaak slechts één boek, omdat hij, echt op het einde van zijn leven een weg gevonden heeft en op dat 'eind' (dit telt als een afloop) leeggeschreven is. Zijn boek, dit wil zeggen, wat voor hem belangrijk blijkt in zijn beperking van plaats en tijd, heeft alles wat in een klein of wijd mensenleven hoofdzaak is.

De haarkapper omlijnt het geheel: blade-rend in het album van mijn leven... In het hoofdstuk 3, "Op zoek naar een beroep", citeren we uit het deeltje "fabrieksjongen": *"Als nog geen dertienjarige was ik aangeworven in de Calcutta om de schachten van de weefgetouwen te reinigen. De volgende morgen zag ik hoe een fabriek er vanbinnen uitzag. Dat grote gebouw en dat hels lawaai imponeerden mij wel een beetje. De kamslagerij was door een houten schutting van de weverij afgesloten. Acht 'doorhaalsters' waren er aan het werk onder toezicht van 'Jan Krukke'. De kammachine stond tegen de muur en aan grote rekken waren al de reserveschachten en de rieten voor de weefgetouwen opgehangen. Henrijetje verwelkomde mij heel vriendelijk en explikeerde mij van wat er van mij verwacht werd... Terwijl hij toekeek, nam ik een vuile schacht, hing die aan het daar-toe bestemd rekje, haalde met mijn dunne vingerkes de overtollige wol uit de kam, keerde de schacht om en haalde ook daar het vuil weg. Daarna ver-*

wijderde ik met de borstel de nog resterende plujsjes en de schacht zag eruit als nieuw. Henrijetje klopte mij op de schouder: "Goed en schoon werk, manneken! Ikzelf zou het niet beter hebben gekund. Doe zo voort en de wevers zullen tevreden zijn over u. Over een paar dagen zal ik u tonen waar en hoe ge de schoongemaakte schachten moet ophangen aan de rekken. Ze zijn niet allemaal even lang. Er zijn vijf-kwarts, zes-kwarts, zeven-kwarts, acht-kwarts, negen-kwarts en tien-kwarts. De grootste zijn twaalf-kwarts. We moeten zorgen dat Jan niet moet zoeken als hij schachten nodig heeft om het garen door te halen". De donderdag daarop mocht ik mijn eerste loon gaan ontvangen: 3 frank. Ja. Drie frank voor tweeënzeventig uren zware arbeid. Van zuurverdiende centjes gesproken! Hoe verliep zo'n dagtaak in de fabriek? Om 6 uur 's morgens begon men te werken. Om 8 uur kreeg men een kwartier "schoftijd" en daarna werkte men door tot 's middags twaalf uur. Zij die dichtbij woonden gingen naar huis eten. De anderen aten in de eetzaal -of buiten als het mooi weer was - uit hun "portemanger". Om 1 uur begon men al opnieuw tot 's avonds 7 uur. Zes dagen in de week! Kunt ge u dat voorstellen dat er - 's winters bijvoorbeeld - mensen waren die een hele week het licht van de zon niet hebben gezien! 't Was donker toen

ze 's morgens optrokken en 't was weer donker toen ze 's avonds naar huis gingen. In de kamslagerij stond een oude kleerkast. Op een dag zag ik hoe mijn baas een gat zaagde in de bovenbedekking. Op mijn vraag waarom hij dat deed, antwoordde hij lakoniek: "Om er u te kunnen in verbergen als er controle komt". Kort daarop was er controle! Vanuit het bureau werd een seintje gegeven naar de naaikamer, waarop op haar beurt een meisje Henrijetje kwam verwtitigen. Ik verdween in de kast en wachtte de gebeurtenissen af. De controleur vertrok vlug ... Zowat drie maanden later keerde hij terug voor een veel grondiger inspectie. Ik vloog weer in de kast en Henrijetje sloot de toegang af met een heel stel schachten van weefgetouwen. De ongewenste bezoeker ging van het ene gebouw naar het andere, praatte overal met de werklieden, stelde links en rechts vragen of er geen kinderen beneden de dertien jaar in de fabriek werkten. Niemand wist van iets. Niemand verklapte mij. Rond de middag droop hij onverrichterzake af ... Er bestond in die tijd in de Calcutta nog een handweverij, waar zes mannen postzakken weefden. Ik ken nog de namen van alle zes ... Ik had dat sextet al aandachtig gadegeslagen in al hun bewegingen en op een dag voelde ik de lust in mij kriebelen om ook eens te weven. Ik probeerde het. Wat ik toen verkeerd gedaan heb, heb ik nooit

begrepen, maar het getouw viel stil. Henri De Taye en ikzelf hebben een halve dag moeten werken om het weer vlot te krijgen. Met een flinke sigaar van mijn baas was ik ervan af".

Boekje open, boekje dicht. Van 7 tot 16 oktober 1983 richtte het Davidsfonds van Kruibeke een tentoonstelling in onder die naam om de geboorte van een jeugdboek aan te tonen, aan de hand van manuscripten, tekeningen, foto's. Zo dienen we de boeken van onze volksauteurs te ontleden en te ontrafelen. Volksauteur André Menschaert, *Dat was 'n tijd!* (Schelderode, 1982, eigen beheer, 187 blz., ill.) beschrijft in zijn boek het dorps- en jeugdleven voor hij tot de "werkende klasse" gaat behoren als bakkersgast. In z'n inleiding schrijft hij: "Ik ben een gewone jongen uit het Volk, waartoe ik fier ben te behoren!

Een intellectuele of literaire loopbaan was voor mij niet weggelegd! Dit verhaal is uiteraard slechts een pretentieuze poging waarin ik tracht U te vertellen wat diep in mij leeft en mij nooit meer verlaat!"

Betreden we het pad van de arbeidersliteratuur? Heeft iemand dat volwaardig verkend? Daar ligt een hele bron voor de industriële archeologie! Prof. A.Thijs leverde een vooraanstaande bijdrage in Oost-Vlaamse Zanten ² over de verhouding Industriële Archeologie en Volks-

kunde. Wij willen hier alleen enkele volksauteurs aanhalen, om te bewijzen welkdanige bronnen er voorhanden zijn:

Maurice Eggermont: een seizoenarbeider bij een dorsmachine

Maurice Van Lauwe: het bedrijf van een haarkapper

Jan Joostens: een verhaal van een herbergier (*Vlierbeek of de mémoires van de sloeber*. Leuven, 1982)

Lucien Degrijse: modegrillen, gebruiken en gewoonten

Jan Vorrselemans: een fiets voor 12 & voor 35 personen

Charles De Clercq: mijnwerker en koe-wachter

Willy Teller: orde en wanorde in onze maatschappij

Robin Hannelore: een diamantslijper met heden en verleden, en daarnaast smokkelaars, sluikslachters en -stokers

Axel Bouts: een familiebedrijf vol ontwikkelingen

Jos Lauwers: bouw van excelsiorwagens, arbeiders & kampioenen

Jacques Hoste: leven en sneven in een brouwerij.

Al deze personen zijn rechtstreeks (buiten één auteur) betrokken bij deze vormen van onze industrie in het begin, het midden of de tweede helft van onze eeuw. Zij leveren een onmiddellijke staalkaart van arbeid en arbeiders in onze omgeving. Kennen we deze getuigenissen, dit werk wel voldoende?

Voetnoten

1. DE WOLF Koenraad, De Zottegemse "Flandrien" Robert Van Grootenbruele.

In: *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*.

Handelingen VI - 1993, 55-72, 12 ill.

2. THIJS Alfons, De industriële archeologie en de volkskunde. In: *Oostvlaamse Zanten*, LIV (1979), 17-27.

NEGENDE GESCHIEDKUNDIGE BOEKENBEURS VOOR VLAANDEREN

**Archeologie - Familiekunde - Geschiedenis
Heemkunde - Volkskunde**

**Zaterdag 7 maart 1998 van 11.00 uur tot 18.00 uur
Zondag 8 maart 1998 van 10.00 uur tot 17.00 uur**

**GENT - INTERNATIONAAL CONGRESCENTRUM
van de Stad Gent, Citadelpark**

organisator:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w.

Deelnemingsformulieren (met de deelnemingsvoorwaarden) kunnen verkregen worden door contact op te nemen met de organisator:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w.
Geschiedkundige boekenbeurs

t.a.v. Arnold Eloy, Kraanlei 65, 9000 Gent
tel. 09/225.64.47 (op wo. nam.) of 09/223.70.65 (met antwoordtoestel)

OVERMERE: ONZE REUZEN 60 JAAR

60 reuzen voor de viering

Renaat VAN DER LINDEN en Danny DE BLOCK

MENSEN EN DINGEN

Op zaterdag 16 augustus 1997 ontvangt het Gemeentebestuur op plechtige wijze een uitzonderlijk 'drietel':

Philippo, Isabella en Philiep.

De gemeente roemt op drie punten: een uitzonderlijk meer, de 'Donk' met een oppervlakte van 86 ha, met afloop naar de Schelde, een buitengewone attractie op toeristisch vlak; het herdenkingsmonument "Boerenkrijg", in herinnering aan de Boerenkrijg die hier ontbrandde op 12 oktober 1798.

Het derde punt bindt groot en klein, met vaste regelmaat : de drie reuzen, geliefd evenzeer in het centrum als in de verste uithoeken, en bij hun herhaalde uitstappen.

Kortstondig blijken er omstreeks 1900 twee geweest te zijn, naamloos en ze verdwenen haast spoorloos.

Vergeelde postkaarten herinneren aan hen. Bejaarde lieden, ook degenen met een fel geheugen, vinden er geen spoor meer van in hun aandenken.

In 1937 komt **graaf Philippo, Cesar Remi Rolliers** op de wereld en tegelijk **gravin Isabella, Alice Valeria van Cauwenhove**. Dat blijkt alleen mogelijk in de wondere reuzenwereld. Ze aanschouwen het levenslicht, zijn volwassen en treffen terstond de gedroomde partner. De burgerlijke overheid brengt de vereiste bescheiden voor de

geboorte en dra daarna voor het huwelijk in orde, met sierlijke letters, de vereiste stempels en handtekeningen, ook voor getuigen. Twintig jaar nadien komt **Philiep** te voorschijn, met gelijkaardige en gelijkwaardige documenten.

Zestig jaar speelt dit waardig drietel een belangrijke rol in de gemeente, met het klassieke optreden in kleine en grote kermissen, bij allerhande jubilea, dit o.a. bij de hulde voor een honderdjarige en andere luisterrijke plechtigheden.

Bij menig uitstap weerklonk de belofte : wij komen u huldigen bij het jubileum van zestig jaar. Aldus groeit het belang en de omvang van de jubileum-reuzenstoet, met groepen en collega's uit heel Vlaanderen, van Maaseik tot Wenduine.

Bij de samenstelling van het programma is het reuzencomité, in samenwerking met de lokale heemkundige kring, verast dat zulke verscheidenheid van deelnemers en deelneemsters opdaagt uit eigen gebied, verre landen en tijden en uit de *actualiteit* tegelijk (de **Astronaut** uit De Pinte), een kleine encyclopedie van grote, indrukwekkende figuren.

De *oudheid* vooraan, **Julius Cesar** met zijn gemalin **Cesarine** en **dochter** uit Serskamp. De volksmond ontdekt hem daar sinds generaties door de woordafleidkunde "Kamp van Caesar". Hamme

praalt met **Polydoor** met zijn helm en scepter van de Romeinse god Neptunus. De vierling noemt **Jackydoor, Willydoor, Dolfydoor, Luckydoor**. Van de moeder geen spraak? De *middeleeuwen* stralen door een dierenepos met **Reynaert**, de sluwe vos uit Lochristi, met **Hermeline** en **Koning Nobel**. De vier Heemskinderen, zonen van hertog Aymon, bekend langs Karel de Grote, én het Ros Beiaard leven te Sint-Gillis-Dendermonde, met het **Reuzepaard**, “**Het Ros van den Halt**”.

De *adel* stamt uit Lede met **markies Bette** en **gemalin Anne-Marie de Hornes**. De oorsprong van adel vindt u terug in de naamgeving: met de naam van de gemeente zelf, in Berlare ook: **Daniël van Berelaere** en **Agnes van Bareltonck**, historische figuren.

Gerardus Mercator Rupelmundanus is bekend *wetenschapper* door zijn globes voor zeevaarders en zijn wereldkaarten. Oudenaarde eert *kunst* met **Adriaan Brouwer**, dé genreschilder. Deurne-Antwerpen roemt op **Vake Viool**, dé naam voor **John Lundström**, volkszanger (zie kaft OVZ 1997), **Theo Van den Bosch**, cabaretier en **Fredje** de tokkelaar, allen gelijkend weergeven.

Masseman pronkt met **Walter Capiou**, televisiester. (Zie boven!)

Vreemde lieden drage rare namen: **De Moriaan, Sarida, Iraldo** en **Esmeralda**

uit Wichelen.

Vrijwilliger: eerste Rood Kruis-reus **Zeuntje** te Berlare. Ook de twee **Brandweerreuzen** van Berlare horen in zulk kader. Hulde aan ‘**Den Toeter**’ in *openbare dienst* te Tielrode.

Zakenlui begroet de stoet in **Pie** en **Wanne** en **zoon Jommeke**, verkopers van pensen en eenden, witloofkwekers in Sint-Stevens-Woluwe met **Torre Loef**, **echtgenote Aline** en **zoon Pierrot**.

Middenstand past voor **De Preutelmadamme**, cafébazin met haar dochter **Jeannette** uit Deurne, voor de garnalkruisers **Louw** en **Wanne**, voor **Scuteman**, varensgezel uit Wenduine.

Rupelmonde pocht op **Celestinus**, de schipper, **Philomène van Hoyweghem**, een honderdjarige en hun kinderen **Mercatorke** en **Grobelia**.

Op twee plaatsen kiemt een geslacht langs een *toneel*, te Kalken **Stien** en **Lies** in een spel vol humor van Gaston Poelman, te Herzele **Walter**, **Aldegonde** en **zoon Zeger** in een historisch stuk. De *Pinte* daagt op met **Jan** en **Trees**, een vrolijk paar dat het gemeentehuis aldaar inhuldigde in ‘79. Na een ingespannen schouwen geraken de kinderen de tel kwijt om te weten hoeveel reuzen een gezin met een kind vormen (zes of zeven) en hoeveel een gewoon koppel. De hele *mætschappij* defileert olijk en

vrolijk, adel en middenstand, zakenlui en toneelspelers, enz. in een weergaloze show van dynamische groepen, die vertegenwoordigers van ons volk van hoog tot laag voorstellen met typische

klederdracht. Beseffen kijkers hoeveel voorbereidend werk daarachter schuilt ? Weten organisatoren hoeveel plezier de kijkers beleven ? Elke volkse optocht weerspiegelt opnieuw jeugd en vreugde !

Philippo, Philiep en Isabella

WOENSDAG 17 DECEMBER 1997**om 14.30 uur**

over
 zijn verrassende historische en volkskundige studie

MOSTERD

Over mosterd is eigenlijk weinig geweten. Vreemd voor een product waarmee we zo vertrouwd zijn en veelvuldig gebruiken. Over het mosterdzaadje, dat al duizenden jaren deel uitmaakt van het dagelijks leven - zelfs de bijbel heeft het erover - vind je nauwelijks enkele regels.

Eeuwen geleden reeds beweerde de Griekse wijsgeer Pythagoras dat het eten van mosterd het geheugen zou vergroten, en ook later prezen meerdere weten-

schappers, zoals Dodoens en Delobel, mosterd aan als een uitstekend middel om allerlei kwalen en ziekten te genezen.

Op wereldvlak neemt het mosterdzaad qua hoeveelheid de eerste plaats in onder de kruiderijen. Dijon wordt over de hele wereld erkend als de hoofdstad van de mosterd. De benaming "Dijon-mosterd" is niet streekgebonden, maar duidt enkel op de wijze van produceren.

De industrialisatie deed het aantal producenten flink slinken. Wil je die mosterd proeven, dan moet je wel naar de winkel want mosterdleurders, die met hun houten tonnetje, beslagen met blinkende koperen banden, het pikante goedje aan huis brachten, zijn helaas uit het straatbeeld verdwenen.

Ook onze taal weet verrassend gebruik te maken van de vele eigenschappen van de mosterd.

PLAATS : Lokaal 034, Seminarie voor Nederlandse Taalkunde,
 Universiteit Gent, Blandijnberg 2
TOEGANG GRATIS.

ORGANISATIE: Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen v.z.w.
 i.s.m. het Seminarie voor Etnische Kunst (UG)

V.U.: K.B.O.V., Renaat van der Linden, Kraanlei 65, 9000 GENT

Het boek "**MOSTERD**" van André DELCART verscheen zopas bij uitgeverij Stichting Mens en Cultuur, telt 400 blz. en bijna 100 ill., kost 1395 fr. en is in de boekhandel te verkrijgen (ISBN 90-72931-75-0).

VICTOR STUYVAERT: illustrator-graficus Gent, 1897-1974-1977-1997.

Renaat VAN DER LINDEN

Waarde van data.

Een datum krijgt in gewone omstandigheden over het algemeen weinig weerklank of betekent soms een belangrijk keerpunt of hoogtepunt in een menselijk bestaan.

1977

Victor Stuyvaert, een rasecht Gentenaar, er geboren op 4 november 1897, overlijdt in 1974. Zijn echtgenote Denise van Imschoot beseft de uitzonderlijke waarde van de kunstenaar. Dank zij haar inzet en offerzin komt een *Stichting Victor Stuyvaert* tot stand en anderhalf jaar nadien, op de 80ste verjaardag wordt op 4 november 1977 in het museum Vander Haeghen het Kabinet Victor Stuyvaert ingehuldigd.

Weinig personen bevroeden hoeveel inzet en doorzettingsvermogen het aan mevrouw Stuyvaert gekost heeft om dat hoogstaand en uitzonderlijk doel te bereiken.

1997

Het College van Burgemeester en Schepenen, de *Stichting Victor Stuyvaert* en de *Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen* gedenken de 100ste geboortedag van de illustrator-graficus met een academische zitting in het Museum Arnold Vander Haeghen op zaterdag 8 november 1997, met toespraken door Renaat van der Linden, voor-

zitter van de *Stichting Victor Stuyvaert* én van de *K.B.O.V.*, door Gerard Gaudaen, grondlegger van het Ex-libriscentrum te Sint-Niklaas, door dr. Johan Decavele, directeur van de Dienst voor Culturele Zaken.

1926

Het staat elkeen dadelijk voor de geest dat de K.B.O.V. innig gebonden is met Victor Stuyvaert, die de tekening levert voor de kافت van nr. 1 en volgende van Oost-Vlaamse Zanten in 1926.

Centraal, op de voorgrond, bevindt zich een landmeisje dat de idee van "Zanten" vooropstelt. Zij houdt een bos afgemaaide graanhalmen in de handen om ze tot een garve te binden. Op de achtergrond rijzen torens van de stad, van de Sint-Baafskathedraal, het Belfort, van de St. -Niklaaskerk, de St. -Michielskerk. In de bovenhoek rechts een gevleugeld schild met de leeuw, drie tinnen bovenaan, in de linkerhoek afkortingen VS van Victor Stuyvaert. In een vlak links en rechts gestileerde bloemen. (R. v.d. L., Drie kaften. Vict. Stuyvaert, C.V. Trefois, M. Bracke. *Oost-Vlaamse Zanten* 50 (1975) 9-10)

De graficus en de eerste voorzitter van de Bond, prof. P. de Keyser, werken in 1925 ook samen voor de tekst en de illustratie o.a. van J. De Grieck, *Drie Brusselsche kluchten uit de zeventiende*

eeuw. Ingeleid, van aantekeningen en woordenlijst voorzien van dr. P. de Keyser; De Sikkel, Antwerpen. In 1926 tekent V. Stuyvaert een ex-libris voor prof. de Keyser : een landmeisje met graanhalmen in de handen, zoals voor *Oost-Vlaamse Zanten*. Victor Stuyvaert levert ook oorspronkelijke tekeningen voor prof. Dr. P. de Keyser, *De Folklore der Maanden. Opgesteld en verzameld tot Leering en Vermaak der Vlaamsche Schooljeugd*, Gent, "De Garve", z.j. (1937) 184 p.

Bondige bibliografie:

De Ex-libris van Victor Stuyvaert, Oeuvrecatalogus, gebaseerd op de werkljst van Antoine Rousseau, gepubliceerd in *Graphia* 61-62 en 63-64 (1974), en aangevuld door Norbert Poulain met medewerking van Denise Stuyvaert-Van Imschoot en Sabine Filliers-Leten. Met een inleiding door Gerard Gaudaen. Gent, Interbellum vzw, 1984.

ROOSE (Alexis), *Victor Stuyvaert*. Inleiding door Louis Lebeer. Brugge, Uitgeverij A. G. Strainforth, 1950, p. 64, afzonderlijk aanhangsel 64 pl.

TAILLAERT (Pascal), *Victor Stuyvaert, illustrator*. Brugge, 1990, met een biografische beschrijving door Norbert POULAIN, Groene Poortdreef 7, 8200 Brugge, ill. n.g.

TEERLINGEN.

Studie en spel in de Gentse Feesten.

Renaat VAN DER LINDEN

I. Studie in 1937

Emiel Andelhof verdient een speciale onderscheiding als medewerker van Oost-Vlaamse Zanten in de periode 1930-1960, met talrijke bijdragen over liederen, met de beschrijving en ontleding van spelen, typen en namen, o.a. met *Het Curieus en Vermakelijk Namenboek*, *Gentse Typen*. Eén bijdrage verdient de klemtoon in dit artikel :

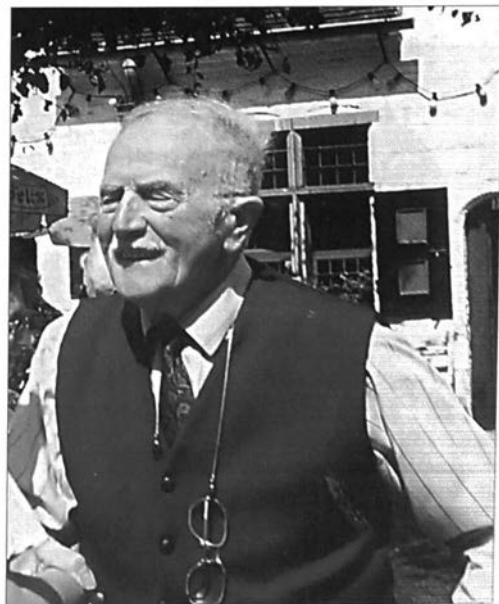
Dit is de excellente kronijke van de Brahmisten ofte van den Gentschen teerlingbak, met een Woord vooraan van P. de Keyser. De auteur belicht het spel met de teerlingbak, de herkomst en manier van spelen, de spreekwijzen, de maatschappijen, het Klaasfeest, reken-spielen, teerling als familienaam. Als speciaal bijvoegsel volgt de geschiedenis van de teerlingbak en de historie van de teerlingmaatschappij "*De Verkenspuisten*". Publicatie in *Oostvlaamse Zanten*, jg. 12 (1937) p. 137-192 met drie ill., jg. 15 (1940) 28-44, ill.

Lied van Napoleon Destanberg :

*De teerling is een "edel" spel
Dat niemand ooit in slaap kan wiegen
En kijft en raast het somtijds fel,
't en zal toch geen mens bedriegen
Wat speelt eenieder met gemak
Waar vaagt men grote en kleine schreven
De teerlingbak (bis)
Die vreugd kan geven*

II. Het jaarlijkse spel op het koerke

Het volksleven bloeit op en top in 1937 en 1940, bij het verschijnen van die grondige en leuke bijdrage. Maurits Broeckhove en zijn opvolger Luc Beyens hebben met betrekkelijke regelmaat een verslag bezorgd over dit verdere gebeuren tijdens de Gentse feesten.

Carlos Tellier

Uitzonderlijk treedt een organisator op het spel zelf op de voorgrond. Jaarlijks krijgen de kampioenen, in eerste, tweede of derde orde, een beker en die staat thuis in de 'beste kamer' te pronken.

Thans krijgt een organisator die gedurende 25 jaar het spelverloop regelt en volgt als een excellente scheidsrechter, een verdiende hulde. Carlos Tellier is in het Museum voor Volkskunde het best gekend als voorpost en optekenaar van de cijfers in de Gentse feesten bij het spel van "DE PIETJESBAK", het edel

teerlingspel. Onze Carlos heeft slechts één keer een lastige opmerking moeten slikken, wanneer zijn eigen zoon als kampioen te voorschijn trad. 'Je hebt me zeker fijn laten winnen', luidt een giftige opmerking. Naast deze scheidsrechtersrol is Carlos Tellier ook een en al dienstbaarheid. Zo besteedt hij reeds vele jaren bijzondere zorg aan het schikken van stoelen en kantkussenvoetjes voor de kantclub Sint-Katelijne. Ter gelegenheid van deze verjaardag bood de kantclub hem dankbaar een kantgekloste letter C aan !

Met

de sympathie

van de

Generale Bank

In memoriam Jan VAN BOCXSTAELE, echtgenoot van Jacqueline VAN HEE.

Gent 3 november 1923 - Antwerpen 23 april 1997

Ons medelid Jan Van Bockxstaele was fel bereisd. Voor hem beduidde elke reis een zoektocht naar tegelijk esthetisch genieten en historisch begrijpen. In ons nummer 2 van de 66e jg. (1991) publiceerde hij, samen met zijn echtgenote een verrijkend en ver reikend artikel : *Te Sente Jacobs in Galissien. Santiago de Compostela in de Middennederlandse letteren*, p. 89-97.

In het tijdschrift Band 57/3 -september 1997 herinnert eredocent Jos Verstraten aan het verblijf van het gezin Jan Van Bockxstaele - Jacqueline Van Hee, en dochter Ann in het buitentje in Wachtebeke, en dat betekende een kans voor de docent om te pluizen in historische archieven. Daar ontstaan twee uitgebreide artikels uit : "*Wachtebeke in de tijd der grote ontginningen*" en "*Wachtebeke in Oost-Zeeuws-Vlaanderen. Een historisch-geografische benadering*".

Weinige dorpen kunnen op iets gelijkaardigs bogen. Een reis naar Santiago de Compostela spoort er hem toe aan zich jarenlang te verdiepen in van de oudste pelgrimages van het West-Europese christendom, en levert een bijdrage over "*De verhaalelementen in onze Reinaert*", i.v.m. deze middeleeuwse bedevaart.

Wij betuigen mevrouw Jacqueline Van Hee en dochter Ann ons waarachtig medeleven in hun pijn en rouw. Langs de

belangrijke en belangwekkende bijdrage in OVZ blijft de herinnering aan de begaafde eredocent van de Rijksnormaalschool te Lier glorieerijk leven.

De jeugdherinneringen van pater P. Vertenten msc aan de Hamse Grote Kermis in 1897.

Harry VAN ROYEN

1. Inleiding ¹

Petrus Vertenten werd in 1884 in Hamme geboren, dit bij een streng katholieke weversfamilie. Als gevolg van de ouderlijke bekommernis, als Waasmunsterse landbouwers-thuiswevers die verplicht waren geworden om in een fabriek te Hamme te gaan werken, om zeker geen enkel kind naar de fabriek te moeten laten gaan werd geprobeerd om zeker alle jongens een religieuze carrière te beurt te laten vallen. Aangezien de familie niet over de financiële middelen beschikte om zelf middelbare studies te bekostigen werd uitgekeken naar sponsoring. Via de begunstigers van het Klein Liefdewerk van de congregatie van de Missionarissen van het Heilig Hart kon Petrus Vertenten zijn humaniorastudies maken te Antwerpen, rechtstreeks bij de Missionarissen van het Heilig Hart.

Van jongsaf aan was hij via de missieliteratuur vertrouwd met de eilanden van de Pacific. Toen hij in 1903 zijn humaniora afgerond had begon zijn noviciaatsopleiding te Arnhem, waarna de theologiestudie afgerond werd te Leuven. In 1910 was de opleiding volledig afgerond en Petrus Vertenten diende bij zijn provinciaal overste een aanvraag in om als missionaris naar Nederlands Nieuw-Guinea te mogen gaan.

Dat de Franse congregatie zo actief was in België en Nederland was een logisch gevolg van de beknutting van de niet caritatieve congregaties in hun thuisland. Contemplatieve en missioneringscongregaties dienden dan ook uit te wijken naar meer gedogende staatsbestellen. Naast het katholieke Spanje werd ook uitgeweken naar Zuid-Nederland. De eerste vestiging werd daar in 1880 te Haaren opgestart, in een villa van de bisschop van 's-Hertogenbosch. Enkele jaren later kwam er ook een vestiging in Borgerhout. In 1894 werd dan ook de Noordelijke Provincie van de Missionarissen van het Heilig Hart opgericht, met als werkgebied België, Nederland en Noord-Duitsland.

Uiteindelijk kreeg deze congregatie, oorspronkelijk gestart met de bedoeling om de arbeidersklasse te herkerstenen, ook een buiten-Europees missioneringsgebied aangeboden, nl. Nieuw-Guinea met daarbij Melanesië en Micronesië. In Nieuw-Guinea zouden ze daarbij zowel actief worden in het Duitse, Engelse als het Nederlandse deel. Het Nederlands koloniaal bestuur had weinig interesse in de Papoea's en pas na veelvuldige klachten van het Brits koloniaal bestuur over jacht op mensenhoofden en Japanse interesse voor de regio, besloot het Nederlands koloniaal bestuur om een aantal bestuursposten in te richten. De Noor-

delijke Provincie van de Missionarissen van het Heilig Hart werd midden dit probleemgebied gedropt.

Toen de eerste missionarissen in 1905 in Merauke landden was het gebied nog vrijwel onbekend. De lokale bevolking, de Marindinezen, had de aanwezigheid van blanke overheersers apatisch aanvaard. Vreemdelingen werden normaal met rust gelaten, behalve na regelmatig wangedrag.

Naast het aanleren van de inlandse taal en het observeren van de dagelijkse gebruiken en gewoonten predikten de missionarissen vooral tegen het koppensnellen en de bloedwraak bij een niet gewelddadige dood. Pas na ettelijke jaren werd de morele druk van de paters gevolgd door politionele druk van de koloniale overheid. De missioneringswerkzaamheden vorderden nauwelijks.

Tijdens de Grote Oorlog begon een seksueel overdraagbare ziekte, het 'venersisch granuloom', dat dodelijk is indien het niet medisch behandeld wordt, een steeds hogere tol aan levens van Marindinezen te eisen. Deze ziekte werd door ruilhandelaren, op zoek naar exotische vogelveren, ingevoerd en verspreidde zich via de lokale bestrijdingsfilosofie, rituele sexorgies, nog sneller. De koloniale overheid liet alles begaan en ont ruimde zelfs een aantal posten. Om

tegen deze gang van zaken te protesteren kwam pater Petrus Vertenten, die sinds eind 1910 te Merauke en Okaba verbleef, publiekelijk in het geweer.

Terwijl zijn plaatsoverste, dr. theol. M. Neyens, via de officiële kanalen probeerde om hulp te verkrijgen, richtte P. Vertenten zich via het katholieke weekblad *De Java-Post* tot alle geïnteresseerden. Door zijn etnografische artikelen in dit weekblad was hij geen onbekende en zijn oproep tot redding van de Marindinezen vond zelfs gehoor tot in de Nederlandse Tweede Kamer.

Het reddingsplan van de Missionarissen van het Heilig Hart, dat gebaseerd was op het invoeren van een strice monogaam gezinsleven, geen leven meer in afzonderlijke mannen- en vrouwenhuizen, en uiteraard ook geen rituele orgies meer, werd grotendeels door de koloniale overheid aanvaard en gesubsidieerd. Perscampagne, aandacht in de politieke arena (ook in de niet-katholieke) en een reeks lezingen op Java maakten Vertenten beroemd. Toen hij in 1925 op rust in Vlaanderen was deed hij verschillende lezingentours doorheen Nederland. Als held, redder der Kaja-Kaja's, had hij het daarbij niet alleen over de fysieke redding van een bevolkingsgroep, maar ook over een totaal onbekende natuur en natuurlijk over de doorbraak van het rooms-katholieke geloof.

Pater Petrus Vertenten msc

(1884 - 1946)

Een veelzijdig missionaris

Brochure ter gelegenheid van de herdenkingstentoonstelling rond Petrus Vertenten te Hamme, 18-27 oktober 1996

In 1927 vertrok Petrus Vertenten, voor de ondertussen opgerichte Belgische provincie van de Missionarissen van het Heilig Hart, naar Congo, waar hij het in de apostolische prefectuur van Coquilhatstad bracht tot regionaal overste en inspecteur van het missieonderwijs. Als regionaal overste diende hij ook in 1932 naar België te komen voor een Provinciaal Kapittel, waarna hij ook naar Rome mocht voor het Generaal Kapittel. In 1936 liep zijn mandaat als overste af en werd hij rector van de missieschool van Flandria (Boteke) werd, een school met lager onderwijs opgericht door de paters op vraag van de Huileries du Congo Belge. Op 15 november 1939 kwam hij terug te Antwerpen aan; zijn gezondheidstoestand liet niet meer toe dat hij nog langer actief was in de kolonie.

De vrijgekomen tijd werd opgevuld met het verzorgen van lezingen, met vergelijkingen tussen de Marindinezen en de Nkundo's. Daarnaast werd hij ook religieus adviseur van de katholieke vereniging Familieleven. Vanuit zijn bekeringsijver vond hij die jaren vooral zijn contacten met de socialistische dichteres Henriëtte Roland Holst van belang aangezien hij vond dat zij 'eene ziel met grooten invloed op andere zielen' was. Op 13 februari 1946 overleed hij te Antwerpen. Reeds in 1951 kreeg hij in het centrum van Hamme een statig mis-

sionarisbeeld van de hand van Willy Kreitz.

2. Peerken

In de periode dat Vertenten in Nederlands Nieuw-Guinea actief was er tussen diverse missieuitstappen de nodige tijd om schrijfwerk te verrichten, zowel briefwisseling, artikels voor de Java-Post, maar ook notities voor andere boeken, zoals het *Nederlandsch-Marindinees Woordenboek* (Weltevreden, 1922), *Het koppensnellen in Nederlandsch Zuid-Nieuw-Guinea* (Tilburg, 1923), *Vijftien jaar bij de Koppensnellers van Nederlandsch Zuid-Nieuw-Guinea* (Leuven, 1935) en natuurlijk voor *Peerken Jeugdherinneringen*. ('s-Hertogenbosch, 1926.)

De bekendheid die Vertenten had behaald als 'redder der Kaja-Kaja's' vertaalde zich dus niet alleen in twee boeken, meer gericht op Nederland, maar in zijn vakantie in 1926 ook in een autobiografisch boekje voor de Vlaamse jeugd. De propaganda voor geloof en missiewerk primeren in de diverse kleine opstelletjes, gaande van de regelmatige wandelingen naar het Mariaal bedevaartsoord te Elversele, naar een devote jonge dochter op de Moerheide, bijverdiene door oude vrouwen via overho-

ren van de catechismus, kinderbegravenissen, sociaal oproer te Hamme, het devoot familiaal leven en de aandacht voor de verspreiding van het geloof en het missieideaal. Filip de Pillecijn was een van de journalisten die een positieve, antimilitaristische bespreking opvoerde, terwijl in andere katholieke weekbladen, zoals bvb. in Het Kanton Kontich, de religieuze propagandawaarde voorop werd gesteld. Recensent F.B. stelde in de editie van 13 februari 1927 dat men die mooie hoofdstukken 'wel (zouden) willen overschrijven en ze doen voordragen op plechtige communiefeesten en eucharistische - kruistocht - vergaderingen. Daar hangt een atmosfeer over van reine vroomheid voor ouders en kinderen. Beide moeten het lezen. En ze zullen er deugd van hebben...'

Twee hoofdstukjes zonder echt religieus karakter werden niet opgenomen. Het betreft hier 'Rikus', handelend over de leurende Elverseelse uurwerkmaker en zijn anti-fabrieksideologie (zoals bij de Vertentens) en over 'Grote Kermis'². Deze septemberkermis, tijdens het tweede weekend van september, en uitlopend op Hamme Jaarmarkt, was, naast karnaval, het jaarlijks hoogtepunt voor feestvierend Hamme. Vanuit volkskundig vlak is deze laatste tekst vooral belangrijk als egodocument : samenstelling

van een kermis in een nijverheidsdorp, met Nederlandse inbreng, en de invloed van de koloniale tentoonstelling van 1897. Voor Petrus Vertenten was deze Grote Kermis in feite de laatste die hij als kind in Hamme meemaakte. In september 1898 startte hij immers zijn humaniorastudies bij de Missionarissen van het Heilig Hart te Borgerhout. Als herinnering moet het dan ook, zeker in moeilijke missieomstandigheden, dikwijls een steun geweest zijn. Nochtans waren er in Congo confraters die het spijtig vonden dat Vertenten de paardemolen van Wiesken Janssens uit Sombeke vergeten was.

3. Grote Kermis

Nog nooit heeft er zooveel op de markt gestaan als nu: 't wordt een kermis buiten mate: veertien blauwe suikerkramen heeft Peerken geteld en hij zou willen dat er nog meer waren.

De Paardemolen van Sombeke is er met zijn grijnzende leeuwen, die lange manen hebben, een platten rug en allemaal rechts kijken. Een andere staat er naast met nieuwgeverfde paarden en achter op de schuitjes zwemmen zee-meerminnen met vischstaarten. Er is een vuurpaardemolen met veel koperen stangen en springende peerden, die een zadel hebben met echte stijgbeugels, er

zijn draaiende kamerkes op vol spiegels, er is een groot orgel met mechaniek manekes, die op cymbalen en triangels slaan en de lachfluit kunt ge straten ver hooren.

Dan is er nog het peerdemeuleke van den Kutser, daar kost het maar een halfken per toer. De peerdekes hebben geen staarten of pooten meer en de verf is er al jaren af. Het zit altijd vol arme kinderen en schooljeugd. Als de drijvers te hard duwen zwieren de peerdjes buiten het zeil. Het klein gebult Trezeke houdt bij elken toer den ring in de hoogte. Aan elk buitenpeerd hangt een houten pin aan een koord. Wie ring steekt mag nog eens voor niet rijden. Daar heeft men lang plezier van één cent.

Daarnaast kan men amelukes draaien (suikermeeldropkes op papier) vijftig of honderd zooals het valt, voor één cent.

Er is een groote bruine bazaar waar alles te krijgen is en er staat veel volk bij het rad van fortuun.

De Wafelkramen zitten vol. Hollandsche meiskes doen er dienst zij hebben bloote blozende armen, onder haar fijne kanten mutsen blinken goudplaten en gouden torentjes spiralen koket aan weerskanten van haar voorhoofd.

De vele smoutbollenmannen kunnen de vele klanten niet gauw genoeg bedienen: zes voor vijf centen, met meelsuiker.

Er staat een groote barak: zotte clowns in Pierrot-kostuum, met meelgezichten

en hoeden als suikerbroden, blazen op koperen instrumenten om het volk te lokken. Het is het vermaard theater van Van Kanegem. Ze spelen Genoveva van Brabant en er zijn plaatsen van eerste, tweede en derde klas. De Directeur zelf, Mijnheer Van Kanegem, staat er bij voor de kontrool, hij heeft een hoogen zijden op, draagt een deftigen pittedeer en op zijn witzijden ondervest blinkt een groote gouden horlogeketting. Op zijn gouden vingerring schitteren brillanten. In de hand houdt hij zijn zwarten tooverstok met zilveren knop. Hij roept een jongen uit het volk en laat hem een heele rits zilveren vijffrankstukken snuiten, als belooning mag de jongen gratis voor niets naar binnen. Straks zal van Kanegem, na het treurspel, wondere toeren vertoonen.

Wat verder staat een klein barakske met een echten wildeman, zoo wild, dat ze hem aan een ketting hebben moeten leggen, nu en dan kan men hem hooren brullen: hij eet glas, drinkt brandende petrol en verslindt levende konijntjes.

Onder den vrijheidsboom staan schietkramen met rooskes, blinkende decoraties en slechte cigaren voor de winners.

De lutteurs staan voor hun tent en tarten de sterken uit hun kracht te komen meten. Ze spelen met gewichten van tachtig en honderd kilo dat hun forceballen kraken.

Het Hollandsch Theater speelt buiten

Jan Klaas, en om het volk te lokken, dat giert van het lachen om de streken van Jan. Binnen zijn hel en hemel te zien voor vijf centen. Vrijende koppels zwieren in de bijzen hoog boven de kermis-menigte uit.

Een groote wieg wiegt meer dan honderd kinderen en op het velomeuleke stampen opgeschoten jongens zoo hard op de houten pedalen dat de baas niet remmen kan.

Ge kunt over de koppen loopen: het toet en speelt en danst en draait, het tiert en fluit en feept van alle kanten. Slechts drummend, voetje voor voetje komen de menschen vooruit.

Het is jaarmarkt geweest van morgen en overal ziet men boeren met zwartzijden mutsen, blauwen kiel en mispeleeren stok, die prijs wonnen hebben een stuk in de kraag.

Mannen verkoopen sigaren van een halven stuiver en versche noten. De trapt overal op babbeleerpapierkes en caramelleverzen. Peerken zuigt op een karamel die hij van zijnen nonkel gekregen heeft, hij leest het rijmke dat er om zat:

*'vroeg verliefd en jong getrouwd
heeft er velen al berouwd'*

Hij frommelt het op en werpt het in het stof van de straat, bij zoovele ander wijze spreuken.

Hier en daar wiegelen boven de duizendhoofdige menigte reusachtige drui-

ventrossen van roode, blauwe, groene, gele en witte ballonnes, enkele grootere-witte met gouden zonnen en blauwe met witte steeren-zweven er bovenuit (die zijn alleen voor rijke kinderen.) Nu en dan gaat er een balonneke feestelijk de lucht in.

De koorddanser schuift met zijn balanceerstok over de gespannen koorde. Van nacht zal hij er met een kruiwagen overrijden en op zijn kop gaan staan.

Peerken is ook op de markt, nu hier, dan daar: het is kermis in zijn hartje, het kan niet op.

Hij heeft aan Liezeke en Cilleke gezegd, dat ze bij den paardemolen moeten blijven staan, daar kan hij ze terugvinden. Hij heeft ze al getrakteerd van zijn spaarcenten en zal dat nog doen, maar alles niet in eens. Zij lachen van blijdschap als ze hem weerzien. Ze hebben van hem als eens mogen draaien aan het suikerkraam, hij geeft ze babbeleers en nu mogen ze weer eens rijden.

Weer laat hij ze alleen, want in zijn broekzak heeft hij nog een zilveren half-frankske, dikwijls voelt hij of de schat er nog zit. Daar wil hij iets buitengewoons voor koopen, iets dat goed is en schoon voor Moeder of voor Vera, zijn oudste zusje; maar wat?

Bij het gemeentehuis dringt een hoornblazer door het drummende volk, hem volgt een vent met een kruiwagen, waar-

op een groote kist. De man roept tusschen de claironstooten in:

‘Congoleesch goud! Congoleesch goud!’

De twee mannen zuigen een heelen stroom volk mee en Peerken is er ook bij. Hij hoopt tegen alle hoop in.

Bij de Apotheek houden zij stil, het meeste volk moet daar voorbijkomen. Ze roepen naar de ‘Kroon’ om een tafelke, er is geen doorkomen aan. ‘Van hand tot hand’ roepen ze en Peerken denkt aan de Apostolische Tradities, die ook van hand tot hand overgeleverd zijn. Het tafelke komt er over de koppen heen. De hoornblazer springt er op.

‘Vrienden profiteert van de occasie, echt Congoleesch goud, juist uit den Congo gearriveerd!’ Hij opent een klein dooske waarin blinken een gouden broche, met zwarten Congoleeschen steen en twee oorbellen ‘Echt Congoleesch goud. En als cadeau daarbij: een schoonen leeren portemonee met zeemleer gevoerd. En dat alles voor den ongelooftelijken prijs van ... één half frankske’. Wat een geluk. Maar zal hij niet te laat komen? Het regent Congoleesch goud en portemonees met zeemleeren voering aan alle kanten. Hij drumt moeizaam tusschen de beenen der groote menschen door, werkt zich in ‘t zweet, nijpt krampachtig zijn half frankske om het toch niet te verliezen. Er komt wat ruimte, ‘Mijnheer, hier, een halven frank!’ De vent hoort het, neemt

het geld: ‘hier, manneke, echt Congoleesch goud voor uw zuster en een portemonee voor moeder erbij.’

Peerken voelt geen grond meer, hijgend komt hij tehuis. ‘Maar kind wat is er?’

Vera is er ook: ‘V.V.Vera: n.n. nu heb ik iets voor U.’

Hij opent het dooske ‘Congoleesch goud!’

- Arme sukkeleer, zegt ze, hoeveel kost dat ?

Peerkens hart zinkt in zijn schoentjes ‘een halven frank, maar, Moeder ik kreeg er nog een portemonee bij. Die is voor U.’

‘Wel kind’ zei Moeder, ‘maar die portemonee alleen is meer dan een halven frank weerd, ik ben er wat blij mee, ik had er juist eenen vandoen!’

Eindnoten

(1) Voor literatuur- en bronnenverwijzingen verwijzen we naar onze bijdrage Pater Petrus Vertenten msc (1884-1946). Een veelzijdig missionaris, verschenen als Jaarboek IVa van de Bijdragen tot de Geschiedenis van het Kanton Hamme, uitgegeven door de Geschied- en Heemkundige Kring Osschaert (1996, 64 p.).

(2) Provinciaal Archief MSC, Borgerhout, Fonds Vertenten, B. 17.